

Pretoriana

Centenary Edition = Eeufeesuitgawe

Vertaling van byskrif by grafsteen:

TER EEUWIGE NAGEDACHTENIS VAN DE ZEER DOOR-
LUCHTIGE EXCELLENTE MAN

ANDREAE AUGUSTO GRAAF PRETORIUS

RIDDER IN DE ORDE VAN DANEBROG. OPPERBEVELHEBBER
DER CAVALLERIE VAN DE YERENIGDE NEDERLANDEN.
KASTELIJN EN GOVERNEUR VAN SLUIS DAT IN VLAAN-
DEREN LIGT. HOOFDMAN VAN DE DAARBIJ BEHORENDE
STEDEN EN STERKTEN.

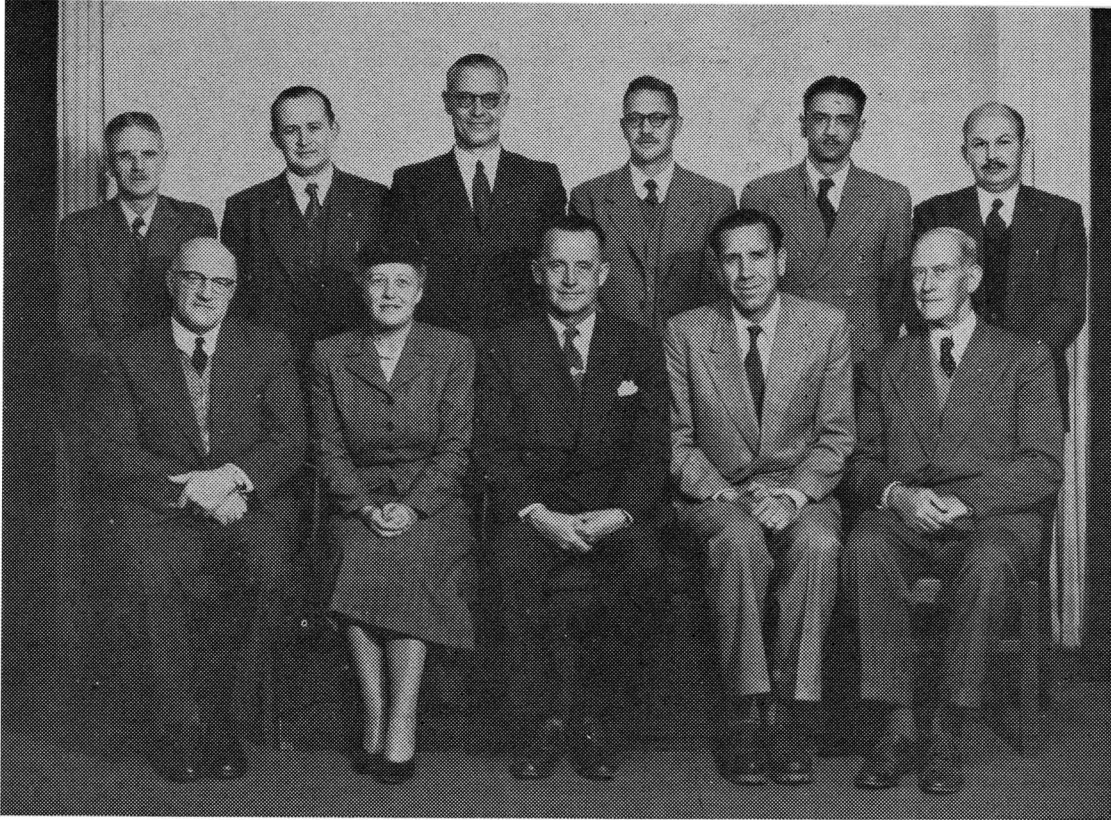
GEBOREN 12 APRIL 1683.

GESTORVEN 22 MAART 1762.

THE PUBLICATION OF THIS COAT OF ARMS IS
MADE POSSIBLE AS A RESULT OF A GENEROUS
GRANT BY MESSRS. BARCLAYS BANK.

INHOUD — CONTENTS

	Page Bladsy
Editorial/Redaksioneel: Ons Eeufesuitgawe	3
Boodskap van dr. H. Muller, Burgemeester van Pretoria	4
Pretoria's First Centenary: Dr. W. Punt	5
Boodskap van die Burgemeester van Ouddorp	7
Beswaar teen Nuwe Provinsiale Gebou	9
Die Geskiedenis van Pretoria 1855 – 1902; hoofstuk I: Pretoria tot 1855: Dr. R. Peacock	11
Memories : Mrs. L. H. Barnes	33
Wisseltrofee vir Laerskole	45
Die Wapen van ons Genootskap: Dr. W. Punt	46
Die „Staatsmodelschool“: Dr. J. Ploeger	47
'n Besoek aan Ouddorp	53
The Kruger Miniatures: G. R.	57
Pretoria-Tshwana	60
Varia : Oom Hansie Kleynhans	61
Some Memories : J. H. D.	63
'n Suid-Afrikaanse Opelugmuseum : Dr. G. W. Eybers	69
Forté en Verskansings om Pretoria : Dr. F. J. du Toit Spies	73
Beeldhouwerk van groot waarde gered	80
Oud-Pretoria : Opelug-Museum word beoog	82
Duimnael Sketsies : Oom Hansie Kleynhans	83

Executive Committee of the Association Old Pretoria./Bestuur van die Genootskap Oud-Pretoria.

Sitting from left to right/Sittende van links na regs: Mnr./Mr. H. A. de Loor (Vice-Chairman/Ondervoorsitter); Mej./Miss J. H. Davies; Dr. W. Punt (Voorsitter/Chairman); Dr. F. J. du Toit Spies (Secretary/Sekretaris); Dr. G. W. Eybers.

Staande van links na regs/Standing from left to right: Dr. V. FitzSimons; Mr./Mnr. J. Preller (Archivist/Argivaris); Mnr./Mr. G. Rissik (Penningmeester/Treasurer); Dr. T. S. van Rooyen (Editor/Redakteur); Dr. R. Peacock; Mnr./Mr. H. M. Rex.

ONS EEUFEESUITGAWE

BY geleentheid van die Eeufees-viering van ons stad Pretoria hierdie jaar, het die „*Genootskap Oud-Pretoria*” besluit om ’n spesiale feesnommer van hulle tydskrif „*PRETORIANA*,” uit te gee.

In hierdie uitgawe verskyn daar baie belangrike en interessante artikels i.v.m. die geskiedenis van Pretoria.

Dit het baie tyd en werk geneem om die feite te versamel en juis weer te gee en ons is die skrywers baie dank verskuldig vir die waardevolle bydraes wat hulle gelewer het.

Hierdie uitgawe is moontlik gemaak deur die finansiële steun wat ons Genootskap ontvang het van ons Stadsraad en van verskeie besighede in Pretoria. Aan hulle wil ek dan ook, namens ons Genootskap, ons opregte dank en waardering uitspreek.

Die Bestuur van die „*Genootskap Oud-Pretoria*” vertrou dat hierdie spesiale uitgawe die belangstelling in die geskiedenis van Pretoria sal laat toeneem en dat die publiek ons sal bystaan en help om dié dinge uit ons verlede wat van waarde is, te bewaar vir die nageslag.

— H. A. DE LOOR, Onder-Voorsitter.

GRAAG wil ek die Genootskap Oud-Pretoria gelukwens met hulle besluit om 'n spesiale uitgawe van die Genootskap se tydskrif, *PRETORIANA*, i.v.m. die stad se eeufeesviering uit te gee. Nadat die besonderhede van die Genootskap se plan aan die Stadsraad verstrekk is, het die Raad besluit om hierdie onderneming te steun, en ek is oortuig daarvan dat hierdie hulp die Genootskap in staat sal stel om 'n besonder treffende publikasie die lig te laat sien.

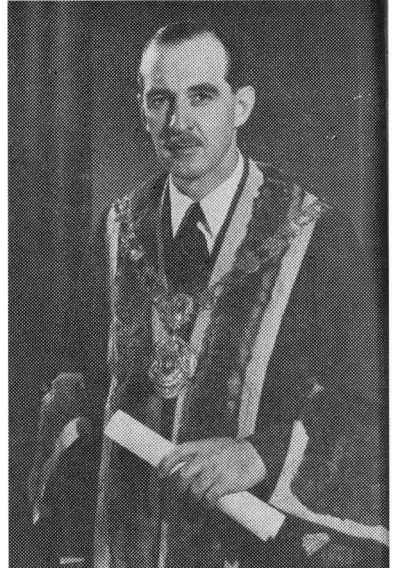
Een van die verblydende tekens van die eeufeesviering is die groot mate van daadwerklike hulp wat deur talle openbare liggeme aan die Stadsraad verleen is. Onder hulle is die Genootskap Oud-Pretoria wat hom veral op die geskiedkundige deel van die feestelike toesegging het.

Dit kon 'n mens dan ook verwag, want die Genootskap se belangrikste doelstelling is om die geskiedenis in ere te hou, en die groot daad van ons voorvaders pertinent onder die aandag van sy lede en ander Pretorianers te bring.

Die eeufees is by uitstek dié geleentheid waar dit met welslae gedoen kan word, omdat met so 'n geleentheid daar 'n algemene belangstelling in die verlede is. Die samestellers van hierdie uitgawe het my meegedeel dat hulle baie moeite gedoen het om die regte persone te kies om die artikels wat hierin verskyn, te skryf. Ek is oortuig daarvan dat die lesers die inhoud en die feite uit vergange se dae in die bydrae waarna in die artikels verwys word, baie interessant sal vind.

Graag wil ek ook die Genootskap gelukwens met hulle strewe. Dit is noodsaaklik dat ons die verlede moet ken om die hede te verstaan. Die Genootskap is die skakel tussen ons, die huidige geslag, en ons voorvaders, sonder wie se baanbrekerswerk en vérsiende blik, Pretoria nooit sou ontstaan het nie.

Dit is dus ons plig om tydens die eeufees die grootste mate van hulding aan hulle te bring, en in hierdie opsig laat die Genootskap Oud-Pretoria tereg klem val op hulle daad wat gelei het tot die totstandkoming en ontwikkeling van ons geliefde stad Pretoria.

DR. H. MULLER,
Burgemeester van Pretoria.

Pretoria's First Centenary

1855—1955

THE year 1955 is a momentous year for us in Pretoria. We are celebrating our city's centenary. In comparison with the cities of Europe, Pretoria could be said to be still in its infancy. Comparisons are however sometimes deceptive. We, the inhabitants of Pretoria think of the past hundred years with a certain sense of pride and all of us though we be English or Afrikaans-speaking, pay homage to the men who founded our city and made of it what it is.

It was under the leadership of Johannes van Rensburg and Louis Trichardt that the first organised European groups entered the Transvaal. Twenty years after the first Voortrekkers came, Pretoria had already the appearance of a small town. Fifty years later our city was to become the administrative capital of the Union of South Africa.

During the course of this year every South African will be given the opportunity to remember with gratitude and pride the intrepid founders of our city. These men played an important part in the moulding of a new nation. J. G. S. Bronkhorst, the first owner of the farm Elandsdoorn No. 193 on part of which Pretoria was subsequently founded on the 16th November, 1855, played a leading rôle in the First War of Independence. Gert Bronkhorst, a man with more than just an average education, was for some time the secretary of Genl. A. H. Potgieter. He was one of the men who in 1836 took part in the unprecedented exploratory expedition from the Vet River (O.F.S.) to a point near the Portuguese coastal town of Sofala—in all a distance of 1,200 miles through unknown and dangerous tsetse fly infested country. On their return journey the patrol passed over the terrain where in 1840 Bronkhorst was to build the first European home in the Valley of the Apies River.

South of Elandsdoorn his brother, Lucas Cornelius Bronkhorst, had in the meantime erected the beacons of the beautiful farm, Groenkloof. Lucas built his humble little frontier house at the source of the Apies River and for years afterwards Fountains was known as Bronkhorst Fountain.

The picturesque and fertile Apies River valley soon attracted great numbers of settlers with the result that Field Cornet Andreas van der Walt was continually burdened with the task of erecting beacons for the

farms of the newcomers. A church, school and Landdrost office was soon built to serve the community's interest.

A few years after the establishment of the church, Pretoria became the administrative centre of the Transvaal although it was as a result of diverse political reasons not recognised as the capital of the young nation. It was in 1910 that Pretoria became the recognised administrative capital of the Union of South Africa. With the exception of a few years therefore, Pretoria had always enjoyed the status of a capital. Few cities in the world can boast of the same record.

During the preceding century the growth of our country, its successes and travails were reflected in the growth of our city. During the centenary celebrations this growth will be dramatically portrayed in the form of tableaux on the Loftus Versfeld sports fields.

After a hundred years our city still gives the impression of a rural town. The reason for this is that industries play a minor rôle. Pretorians, old and young, hope that their city which was founded by M. W. Pretorius a hundred years ago, will never lose that atmosphere and may our City Fathers remember that this wish is a trust that we place with confidence in their hands.

We are proud to think of Pretoria as a city of culture where various organisations, associations and other bodies are actively fulfilling the requirements of our capital city in this respect. All these bodies are doing excellent work and enjoy the support of the authorities as well as artists in our midst.

Pretoria, with its beautiful natural background, healthy climate and proud tradition, face the future with confidence. We feel certain that by the time Pretorians celebrate their city's second centenary, our city would be the legislative as well as the administrative capital of South Africa.

In conclusion, the Association Old Pretoria wishes to congratulate Pretorians with their city's first centenary. May everyone enjoy every item on the programme and may Pretorians as well as the visitors to our fair city be imbued with a new hope for the future.

That we believe is also the message from the past to the generations to come.

W. PUNT,
Chairman,
Association Old Pretoria.

Boodskap

VAN DIE

Burgemeester van Ouddorp

ALS de winter hier haar intrede doet, zal onder stralende zon en kleurenpracht van vele bloemen Pretoria feest vieren.

Haar eeuwfeest.

Dankbaar zal herdacht worden hoe honderd jaar geleden de grondslag werd gelegd voor Pretoria. Pretorius, naar wiens naam de stad is genoemd, was een der vrijheidshelden, die — sterk door zijn geloof — gaven en krachten in dienst stelde voor het vaderland en streed voor vrijheid en recht.

Een hechte band is er tussen Nederland en Zuid-Afrika; een hechte band tussen Pretoria en Ouddorp.

In het jaar 1642 werd in Ouddorps Pastorie geboren de stamvader van de stichter van Pretoria. Hoe wonderlijk is de wetenschap als in Ouddorp opgroeit Johannes Pretorius, door Jan van Riebeeck in 1652 de grondslag gelegd wordt voor de Unie van Zuid-Afrika. De naam van Ouddorps dominees zoon zal in lengte van dagen verbonden zijn met Pretoria. Ouddorp draagt als oudste nederzetting op het eiland Goeree en Overflakkee haar naam met ere. Haar geschiedenis ligt in het verre verleden. Op een veilige hoogte werd het centrum van het dorp gebouwd. In haar midden staat kerk en toren. Hier was het veilige toevluchtsoord als bij hoge vloed de wateren van de Noordzee de lage landen overspoelden.

Het was evenwel niet alleen de strijd tegen het water. Het Oude Dorp had ook te lijden van plundering en brandstichting, wanneer de vijand na geleden nederlaag de belegering van de nabijgelegen stad Goedereede moest opgeven. De laatste maal was dit het geval in 1604.

In dagen van strijd en gevaar was het volk van Ouddorp één. Hoe dieper de nood, hoe groter de lotsverbondenheid.

In het jaar 1639 komt Wessel Pretorius als predikant naar Ouddorp. Het waren jaren van gevaar en strijd. De tachtigjarige oorlog woedt nog in volle omvang. Wallen en poorten, die bescherming kunnen bieden, ontbreken ten enenmale.

Boven het geboomte steekt uit de toren met zijn witte spits; een baken voor de zeeman om de veilige weg te vinden over de wateren van de Noordzee of om over de brede stromen de thuishaven te bereiken.

Wessel Pretorius dient de gemeente van Ouddorp door de verkondiging

van Gods Woord. Hij strooit uit het zaad van het Evangelie van Jezus Christus, dat vrede en rust geeft in het hart. Hij leeft met en onder het volk van Ouddorp.

Groot is de vreugde in Ouddorp als in 1642 de kerkklok opnieuw zijn roep laat klinken; als de scharen opgaan naar de kerk.

De roep:

Rust hier, gij blijden, droeven
Met al uw vreugd en kruis;
Waar kan men beter toeven
Dan in des Heren Huis.

Het „*Soli Deo Gloria*,“ dat op de klok te lezen staat heeft een onderschrift gekregen:

„Door koud en breuk onnut gemaakt,“
„Door vier en liefd' aan stem geraakt.“

De oude klok sprak en spreekt nog tot de ziel van het volk van Ouddorp in blijde en droeve dagen; in dagen van dreiging en gevaar.

Dag in dag uit.

Jaar in jaar uit.

Eeuw in eeuw uit.

In 1642 riep de klok de bewoners van Ouddorp op om zich neer te zetten om te luisteren naar de bediening van Gods Woord door Ds. Pretorius. In 1642 riep de klok ook op om zich neer te zetten voor de bediening van de Heilige Doop. Wessel Pretorius mag in het midden der gemeente zijn zoon Johannes Pretorius, gedragen op de armen van zijn moeder, het zegel van het verbond op het voorhoofd leggen. Zij mogen hun zoon Johannes toebetrouwen aan Hem, die het leven gaf. De gemeente spreekt in haar lied als het „Ja“ der ouders verklonken is misschien hetzelfde als nu zoveel malen:

„God zal hen zelf bevestigen en schragen,
en op Zijn rol, waar Hij de volken schrijft
hen tellen, als in Israel ingelijfd;
en doen de naam van Sions kind'ren dragen.“

Hoe het ook zij, zeker is dat in Pretorius en zijn nageslacht bewaarheid is „en doe barmhartigheid aan duizenden dergenen, die Mij liefhebben en Mijn geboden onderhouden.“

Als de vrede van Munster in 1648 getekend is keren rust en welvaart weer. De landman ploegt zijn akker. De schepen bevaren de wereldzeeën. Het kleine volk aan de Noordzee was groot in zijn geloof en als uit het hart gegrepen legt Marnix van Sint Aldegonde een lied op de lippen:

„Ja, toen het bijna schein, dat golven ende baren
Hun verre boven 't hoofd onstuimig zouden varen,
En hebben 's al gelijk verslonden in den grond.
Zoo heeft ze 's Heeren hand verlost derzelve stond.
O, grondelooze raad! o, hooge wonderdaden!
O, wijsheid diep gericht, O, schatten der genade!
Wie zoude toch Uw werk, de spoor van Uwe baan
Doorgronden kunnen Heer! of weerloos overslaan?

Zo was het ten tijde van Pretorius leven in Ouddorp; zo was het in zijn nieuwe vaderland.

Als in Pretoria het gedenkteken ter ere van Pretorius opgericht wordt, laat dan ook dit lied de grondtoon van het blij en dankbaar gedenken zijn.

J. A. Kleynenberg.

De Burgemeester van Ouddorp ZH.

Beswaar teen Nuwe Prov.-Gebou

DIE Genootskap Oud-Pretoria het op 'n spesiale ledevergadering op 16 Junie weer eens beswaar gemaak teen die bou van die nuwe Provinsiale Gebou van £3,000,000 op Kerkplein. „Die reusagtige gebou sal die voorkoms van Kerkplein skend,” het dr. W. Punt, ons voorsitter gesê. Hy het 'n beroep op die Provinsiale Administrasie gedoen om nog op die late uur te besluit om die gebou nie te bou nie, of om die plan te wysig.

Dr. T. S. van Rooyen het die mening uitgespreek dat dit niks baat dat die Genootskap kla oor die oprigting van die nuwe Provinsiale Gebou nie, terwyl die oprigting van ander utiliteitsgeboue om Kerkplein oogluikend toegelaat word. Daardie geboue sal die voorkoms van Kerkplein nog meer skend as die Provinsiale Gebou.

Dit is die Genootskap se plig om by eienaars van sulke geboue aan te dring dat hulle Kerkplein deur die oprigting van sulke geboue nie moet ontsier nie.

ZOELOE-KRYGER

HOOFSTUK I VAN

Die Geskiedenis

van Pretoria

855—1902

ur

L. Peacock

DIE stigting en groei van stede staan nie geïsoleerd van die politieke, maatskaplike en ekonomiese groei van 'n bevolkingsgroep nie. Intendeel, 'n stad se „geskiedenis” word weerspieël in die wel en wee van die staat waarbinne die besondere stad staan. Dr. Peacock merk dan ook tereg in die voorberig tot sy doktorale verhandeling op dat waar groot stede in Europa soos Rome, Berlyn en Londen vir ons 'n weerspieëling is van daardie betrokke volke se politieke, maatskaplike en kulturele groei en ontwikkeling, net so ook Pretoria die weerspieëling van die groei van Transvaal en gedeeltelik ook van Suid-Afrika is.

In hierdie uitgawe plaas ons die eerste hoofstuk van die verhandeling van dr. Peacock.

— Red.

PRETORIA TOT 1855

A. DIE EERSTE BEWONERS VAN DIE TERREIN WAAR IN 1855 DIE DORP PRETORIA SOU ONTSTAAN.

DIT is nie bekend watter naturellestamme almal in die Moot (die gedeelte waarop die stad Pretoria aangelê is en verder Wes tot by Hartebeestpoort) gewoon het nie. Volgens oorlewering het 'n Mapogstam onder leiding van 'n sekere Musi, waarskynlik byna twee eue gelede in die omstreke van die Wonderboom gewoon.

Musi sou twee seuns gehad het en het daar soos gewoonlik rusie onder hulle ontstaan oor wie die volgende stamhoof sou word. Asgevolg van die onderlinge stryd wat ontstaan het, het die hele stamgroep verhuis.¹⁾

Na die Amandebele die Moot verlaat het, het die Bakwenas die woonstreke oorgeneem en rustig hier bly woon. Hulle hoofman was Matseli en hulle het so lank hier gewoon dat afstammeling van hierdie Bakwenastam in die eerste helfte van die vorige eeu beweer het dat hulle altyd hier gewoon het.²⁾ Hulle was Sothosprekend. In Sotho word Pretoria nie as dorp gesien nie maar as 'n rivier met baie water, wat vermoedelik die Apiesrivier moet wees.³⁾

Hierdie skynbaar rustige samelewing tussen die Magalies- en Witwatersberge (Die Moot) sou egter wreed verstoort word weens moeilikheid wat in Natal onder die Zoeloes ontstaan het.

Mzilikazi, een van Tsjaka se beste en betroubaarste generaals, is uitgestuur op 'n uitdelgingsveldtog en het so baie buit terug gebring na Tsjaka dat hy besluit het om sommige beeste vir homself te hou.

Tsjaka het van die bedrog van Mzilikazi gehoor en om van sy sekere straf te ontkom, het Mzilikazi met ongeveer 15,000 Zoeloekrygsmanne oor die Drakensberge gevlug na Transvaal. Op hierdie vlug het Mzilikazi geen mens ontzien of gespaar nie. Die een stam na die ander het hy wreedaardig uitgeroei en hom uiteindelik in die omstreke van Magaliesberg kom vestig.

Vanaf 1824, die jaar waarin Mzilikazi hom langs die Magaliesberge gevestig het, is uitdelgingsoorloë teen die naburige Bantoestamme gevoer sodat die hele Suid-Wes-Transvaal en die Vrystaat onder sy tirannie feitlik onvolk geraak het.

Presies waar sy hoofvesting langs die Magaliesberge was, is moeilik vas te stel. Volgens 'n kaart van Robert Moffat wat Mzilikazi, of soos die

1) Pretoriana, Deel 2, No. 4: Potgieter, E. F.: Pretoria — Voor die koms van die Blanke.

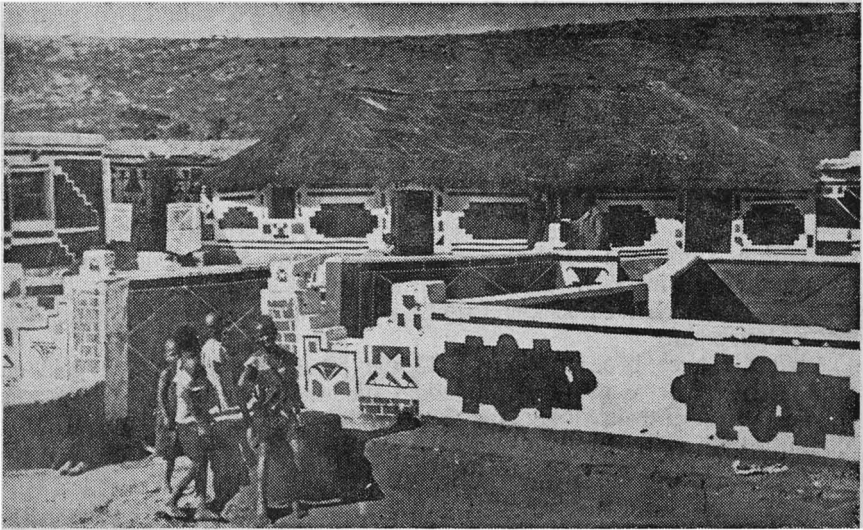
2) Die van Riebeeck-Vereniging: Andrew Smith Diary, II, p.110.

3) In Sotho word gepraat van Pretoria as Tshwana.

Boere hom later genoem het Silkaats, besoek het, moet dit oos van die Krokodilrivier en suid van die Magaliesberge wees.⁴⁾

Sy hoofkraal moes op 'n rant naby 'n rivier en tussen die berge gewees het en daarvolgens stem die teenswoordige Meintjies-kop en omgewing met die Apiesrivier ooreen met die beskrywing. Volgens die plekbepaling van die stat van Silkaats op die kaart van Moffat moes die afstand ongeveer 20 myl van die Krokodilrivier af gewees het.⁵⁾

Silkaats het die Bakwenas van hierdie verblyfplek langs die Magaliesberge met sy baie water en berge, verjaag. Minder belangrike stamme soos die Transvaalse Ndebele, het Silkaats nie verjaag nie en hulle kon suidwes van die teenswoordige Pretoria bly woon. Sommige van hierdie stamme is selfs deur Silkaats ingelyf.

MAPOKKERSTAT — NABY PRETORIA

Die heerskappy van Silkaats was maar van korte duur want toe Dingaan vir Tsjaka as opperhoof van die Zoeloes opgevolg het, het hy

- 4) Moffat, Robert: *Missionary Labours and Scenes in Southern Africa*, p.18 -- Kaart en p.530 'n beskrywing van sy besoek.
- 5) *Ibid.*, p.18 — Kaart, Die skatting wat gemaak word volgens die kaart is na aanleiding van die afstand van die stat na 'n groot sytak van die Krokodil (vermoedelik Pienaarsrivier) en die afstand van die stat van die Krokodilrivier af. Daar die afstand na Pienaarsrivier 40 myl is en die afstand twee maal sover is as die afstand van die Krokodilrivier, kom ek tot die gevolgtrekking van 20 myl.
- 6) Die van Riebeeck-Vereniging: *Andrew Smith Diary II*, pp. 107-110.

besluit om Silkaats te straf vir sy ontrou aan die Zoeloenasie. Hy het 'n impi teen Silkaats uitgestuur en alhoewel Silkaats nie verslaan is nie, het die Zoeloes baie van sy beeste saamgeneem Natal toe.

Die gevolg hiervan was dat Silkaats in 1832, na agt jaar se heerskappy, die omstreke van die Apiesrivier noodgedwonge vaarwel gesê het en verhuis het na Groot Marico waar hy die statte Mosega en Kapain aangelê het.

Toe Andrew Smith in 1835 die vorige woonplek van Silkaats langs die Magaliesberge besoek het, was die Bakwenastamme nog daar woonagtig maar as onderdane van Silkaats. Vir die Mathabeles het hulle die grootste aagting gehad.⁶⁾

Hierdie heerskappy van Silkaats oor die Bakwenas is eers beëindig nadat Dingaan hom in Groot Marico vir 'n tweede maal laat aanval het en Potgieter en Maritz na die slag van Vegkop (16 Oktober 1836) sy mag verbreek het.

Met die verskuiwing van Silkaats na Mosega en Kapain het daar langs die Apiesrivier moontlikhede ontstaan vir woonplek vir naturelle en blankes. Dit wil egter voorkom asof naturelle nie in Silkaats se vroeëre grondgebied belang gestel het nie sodat die volgende intrekkers blankes was. Dit het egter eers gebeur na die stigting van Potchefstroom in 1838.

Die eerste blanke bewoners van die Apiesrivier-omgewing was Gerhardus Stephanus Bronkhorst met sy vrou Anna Susanna (geb. Minnaar), wat in 1834 uit die distrik Graaf-Reinet saam met A. H. Potgieter getrek het en Lukas Bronkhorst, sy broer en mede-trekgenoot, met sy huisgesin.

Hierdie twee broers het in 1842 die plaas Elandspoort aangelê en „besluit om daar te gaan woon, omdat die water vir hulle so mooi was en die saageleentheid hulle ook toegelag het. Hulle het met erns hulle toegelê op die uithaal van 'n watervoor en die bou van de eerste hartbeeshuises.”⁷⁾

Die opstal van G. S. Bronkhorst het gestaan waar die teenswoordige spoorbrug na Lourenco Marques die Apiesrivier kruis, terwyl L. Bronkhorst hoër op in die poort naby die Fontein se oog vir hom 'n aanleg gemaak het. In 1842 is Maria Jacoba, 'n dogter van G. S. Bronkhorst, te Mooirivier met Philippus Carel Minnaar getroud en het die jong egpaar hulle ook in die onmiddellike nabyheid van G. S. Bronkhorst op Elandspoort gevestig.⁸⁾

Die naaste bure van die Bronkhorst-familie was Andries Beetge, 'n

⁷⁾ Peller, G. S.: Voortrekkermense, Deel IV, p. 137. (Herinneringe van Maria Jacoba Minnaar (geb. Bronkhorst).

⁸⁾ Ibid., p. 138. Lees ook bylaag III in Preller se „Dagboek van Louis Trichard,” Tweede Druk, Kaapstad, 1838, waar G. S. Bronkhorst se voorletters aangegee word as „J.G.S.”

swaer van G. S. Bronkhorst, wat op Garsfontein suid van die teenswoordige Waterkloof gewoon het en Piet Smit in Daspoort.⁹⁾

In 1845 het G. S. Bronkhorst en sy skoonseun P. C. Minnaar saam met A. H. Potgieter na Ohrigstad versit. Ohrigstad se wêreld was egter baie ongesond. G. S. Bronkhorst het malaria opgedoen en is daar oorlede. Na sy dood het sy weduwee en P. C. Minnaar weer teruggetrek na Elandspoord toe waar Lukas Bronkhorst, wat nie saamgetrek het nie, nog besig was met plant en saai terwyl sy huis nog maar net 'n skerm was.¹⁰⁾

In 1844 was die Apiesrivier sterk en het op plekke diep geloop. Die oog, waar die water uitborrel, was oop en omring van varings en struik. Die vallei onderkant die oog was begroei met pragtige groot „vaarlands wilker,” soetdoring, wag-'n-bietjie en buffelspeerbome met biesies, riete, palmiet en braambosse op die oewers van die stroom.¹¹⁾ Die natuurskoon het menige besoeker gelok (vandag nog) om onder die skaduryke bome uit te rus en drome te droom van wat was en wat nog moet kom. Water was volop en die klimaat van die aangenaamste in Transvaal. Die bulte en vlaktes na die ooste en weste was ruig begroei met soet- en kameeldoringbome terwyl die middelste gedeelte van die teenswoordige stad begroei was met bome waar die gras op die oop kolle jou laat dink het aan goedversorgde grasperke. Die mengelmoes van geure, afkomstig van doring-, wag-'n-bietjie- en buffelspeerbome het swaar in die lug gehang en bye was besig om groot voorrade vir hulle neste in te samel terwyl kwaggas, elande en koedoes lui gewei het onder die kwistige hitte van die son.

Snags was dit egter 'n ander toneel want dan het die konings van die woud hulle stem verhef en jag gemaak op die wild wat hier langs die Apiesrivier volop was.¹²⁾

Die rivier, die bronaar van die omgewing, was nie net vir die diere 'n versekering van oorvloed water en gras nie maar het, behalwe die Bronkhorst- en Minnaarfamilies, ook ander blankes van 'n goeie bestaan verseker. Hierdie vrugbare vallei het na 1844 vir Andries van der Walt (die latere veldkornet) by gekry as bewoner. Van der Walt, gedagtig aan die onheile van die wildernis, het hom toe reg teenoor die weduwee Bronkhorst en P. C. Minnaar gaan vestig in die nabyheid van die teenswoordige spoorwegstasie en die Hotel Belgrave.¹³⁾

Maar nog meer Voortrekkers het gehoor van die Apiesrivier se natuurskoon en vooruitsigte. Na die slag van Boomplaas in die Oranje-Vrystaat (1848), het A. W. J. Pretorius 'n hele trek saam met hom gebring om hier

⁹⁾ Ibid. Sien ook Peacock, R.: Die Geskiedenis van Hercules. Ongepubliseerde werk, opgestel tydens die van Riebeeckfees, 1952, p. 3.

¹⁰⁾ Preller, G. S.: Ou Pretoria, p. 13.

¹¹⁾ Ibid, p. 10-14: Herinneringe van Maria Jacoba Minnaar (geb. Bronkhorst) in 1915 opgeteken.

¹²⁾ Volgens M. J. Minnaar moes die eerste intrekkers gereeld jag gemaak het op die leeus en beskrywe sy die Apiesrivieroewers as 'n „leeunes.”

¹³⁾ Stadsraad van Pretoria: Eeufeesalbum, p. 15: Skets van huis van van der Walt.

te kom woon. Hulle was die Fouries, Smits, Minnaars, Vermeulens, van Rensburgs, Prinsloos en Pretoriusse wat mekaar êrens op die Hoëveld aangetreë het en saam hierheen gekom het. A. W. J. Pretorius het die Trekkers by die Apiesrivier agtergelaat om self woonplekke te kies terwyl hy na sy plaas, wat langs die Magaliesberge, nie ver van die Apiesrivier gelê het, terug is.¹⁴⁾

Die meeste van hierdie nuwe intrekkers, behalwe die Fouries wat op Wildebeesthoek, noord van die Magaliesberge anderkant Hornsnek, gaan woon het, het hulle langs die Apiesrivier op die plase Koedoespoort Elandspoort en Daspoort gevestig.

Saam met van der Walt het 'n sekere du Preez hom ook langs Apiesrivier kom vestig maar net laer af naby die teenswoordige dieretuin. Hulle almal, ou en nuwe intrekkers, was Pretorius-ondersteuners en sou seker hulle stem verhef om die Apiesrivieromgewing as dorp verklaar te kry in later jare toe M. W. Pretorius gepoog het om op die plase Elandspoort en Daspoort, 'n dorp aan te lê.

B. STAATKUNDIGE ONTWIKKELING IN DIE TRANSVAAL 1838 — 1853.

VERSKILLENDE motiewe kan gevolglik aangevoer word vir die stigting van 'n dorp op 'n besondere plek. Die geografiese ligging en die bodemgesteltheid van die terrein het altyd veel gewig gedra. Potchefstroom kom aan die waterryke Mooirivier tot stand; Pietermaritzburg in 'n pragtige waterryke dal; ook by die uitkies van 'n geskikte terrein vir Pretoria sou dieselfde oorwegings geld.

Maar afgesien hiervan was die eintlike motiewe vir die stigting van dorpe in 'n pioniersgemeenskap gewoonlik ook van staatkundige en kerklike aard, met die aksent dan op die een, dan op die ander. Pietermaritzburg is miskien in die eerste plek gestig om as hoofstad te dien en tog word die geloftekerk ook daar opgerig. By die stigting van Potchefstroom het die kerklike en staatkundige motiewe miskien weer die deurslag gegee.

Beide motiewe speel 'n rol by die stigting van Pretoria — en hulle word dan ook apart behandel.

Nie dat net staatkundige en kerklike motiewe verantwoordelik is vir die stigting van Pretoria nie, maar waar in hierdie werk die geskiedenis en ontstaan van Pretoria behandel sal word en omdat die stigting van Pretoria in 1855 nou saamhang met die staatkundige ontwikkeling van die Suid-Afrikaanse Republiek, is dit nodig om op die geskiedenis van die Oorvaalse gebied, gedurende die wordingsjare, enigins in te gaan.

* * * *

Die doel van die Groot Trek was om 'n onafhanklike staat tot stand

¹⁴⁾ Preller, G. S.: *Ou Pretoria*, p. 9.

te bring. So kom die Republiek Natalia met die gebied noord van die Vaal, onder 'n adjunkraad te Potchefstroom, as deel daarvan, tot stand.

Hierdie Republiek wat op 16 Oktober 1840 ¹⁾ gebore is uit verskillende Trekgroepe wat dieselfde doel gehad het, se bestaan was egter van 'n korte duur. Met die anneksasie van Natal op 15 Julie 1842 het die Adjunkraad te Potchefstroom hulle, alhoewel onderhorig aan die Natalse Volksraad, nie aan die Britse gesag onderwerp nie en onafhanklik gebly.²⁾

Hiermee is die samewerking tussen die twee Boeregemeenskappe, oos en wes van die Drakensberge, vebreek en het die Republiek Natalia tot 'n einde gekom.

A. H. Potgieter, die swerwepionier en leier in Transvaal, was na die anneksasie van Natal nog meer vasbeslote om niks gemeens met die Britse gesag te hê nie. Nadat hy Smellekamp te Delagoabaai in 1844 ontmoet het, het hy besluit om sy Boeregemeenskap tot noord van die 25ste Suiderbreedtegraad te verskuiwe om sodoende die Britse aanspraak wat vasgelê is in die „Cape of Good Hope Punishment Bill” te ontkom en 'n nuwe hoofstad vir sy volgelinge aan te lê.

Die nuwe dorp Andries Ohrigstad is dus om politieke redes gestig maar daar was ook ekonomiese oorwegings wat die dorp laat ontstaan het. Met die oog op handel sou dit wenslik wees om naby die Portugese hawe, Delagoabaai, 'n tuiste te vind. Die geografiese ligging van Ohrigstad was, om gesondheidsredes, nie goed gekies nie want die Trekkers sou hierdie oord later moes verlaat. Dit sou egter eers wees nadat broedertwiste die inwoners van Ohrigstad ook in twee kampe verdeel het.

Die Trekkers wat na die anneksasie van Natal, hulle na die Transvaal begewe het en hulle by Potgieter in Ohrigstad gaan vestig het, het weldra met hom gebots oor wie die oppergesag in Ohrigstad sou besit. A. H. Potgieter wat „Hoofd commandant en bestierder” van sy volgelinge was, het die idee van J. J. Burger,³⁾ met sy aanhang uit Natal, dat die Volksraad die hoogste gesag moet wees, verwerp.

Uit hierdie botsing is 'n nuwe dorp te Zoutpansberg gebore aangesien A. H. Potgieter, wat die Noordelike bosveld goed geken het, besluit het om liewer van die Burgergroep weg te trek.

Die agterblywende Burgergroep het na A. H. Potgieter se vertrek besluit om ook te verskuif. Op 21 September het die Volksraad besluit om 'n nuwe dorp wat Lydenburg geword het, uit te lê.⁴⁾

Hierdie twee dorpe, Zoutpansbergdorp en Lydenburg, is nie as gevolg van dieselfde motiewe aangê nie. Soos uit voorafgaande geblyk het, is Zoutpansbergdorp om politieke redes gestig. Lydenburg is weer om

1) S.A. Argiefstukke: Transvaal No. 1, 1845-1850 — Inleiding, p. XXIII, bevestig die datum.

2) Ibid, p. XXIV: Die onafhanklikheidsverklaring van Potchefstroom.

3) J. J. Burger was die gewese sekretaris van die Natalse Volksraad voor die anneksasie.

4) Pelzer, Prof. Dr. A. N.: Wordingsjare, p. 134-135.

gesondheidsredes aangelê daar baie mense te Ohrigstad aan malaria gesterf het en die Trekkers besluit het om 'n gesonder woonplek te soek, maar die hoofstadmotief soos by die stigting van Ohrigstad, is ook met die stigting van Lydenburg voortgedra.

Die stigting van dorpe het wel groei in die Transvaal aangetoon maar die ontwikkeling kan ook toegeskrywe word aan gebrek aan samewerking. Hierdie toestand van sake het nog verder versleg met die aankoms van H. T. Bührmann onder die Trekkers. Bührmann het om suiwer selfsugtige redes, die Burgergroep en Potgietergroep nog verder teen mekaar uitgespeel en het hy selfs vir A. W. J. Pretorius na sy aankoms in Transvaal, ook onder verdenking probeer bring.

A. W. J. Pretorius het ook volgelinge gehad sodat daar by die Volksraad- en Potgieterparty nou 'n derde, die Pretoriusparty, gekom het.⁵⁾

Hierdie drie partye het verskil oor wie die hoogste gesag in Transvaal sou besit maar aldrie het tog in hierdie opsig ooreengestem naamlik dat hulle onafhanklik van Groot Brittanje wou wees. Hierdie gemeenskaplike gedagte is nog sterker uitgebou na die neerlaag van die Boere onder A. W. J. Pretorius te Boomplaas in die Oranje-Vrystaat toe dit duidelik was dat Sir Harry Smith die nuutgestigte Oranje-rivier Soewereiniteit ook vir Groot Brittanje bygekry het en dit gaan behou.

Om seker te maak wat die Transvalers te doen staan ingeval Brittanje die Oor-Vaalse gebied ook sou annekseer, is 'n Volksvergadering te Hekpoort aan die Magaliesberge belê. By die vergadering is besluit dat alle persone wat Britse inmenging in Transvaal sou bewerkstellig as ver-raaiers gestraf sal word en dat die Transvaal hom nooit aan Britse gesag sou onderwerp nie.

By dieselfde geleentheid is ook gepoog om die ou bestaande geskille in Transvaal tussen die verskillende groepe uit die weg te ruim. H. T. Bührmann wat ook op die vergadering teenwoordig was, het A. W. J. Pretorius by hierdie samekoms dan ook voor die publiek gevra of hy „indien men hem van de overzyde Vaalrivier, of aan deezyn zyde, weeder tot zulk eene zaak opriep, of hy dan zulks doen zou of niet,” waarop Pretorius verseker het dat hy dit nie weer sou doen nie.⁶⁾

Heirdie gebeure te Hekpoort word deur Bührmann per brief aan die Volksraad en publiek van Ohrigstad oorgedra, maar in sy brief maak Bührmann daar melding van dat hy nie glo dat broedertwiste sal ophou nie en plaas hy Pretorius onder verdenking deur te beweer dat wat Pretorius belooft het nog eers bewys moet word.

Nieteenstaande Bührmann se pessimisme, het die vergadering besluit om 'n beter regering daar te stel. 'n Volksraad moet gekies word en dit

⁵⁾ Engelbrecht, Prof. Dr. S. P.: *Staatkundige Strominge*, uit: *Herv. Teologiese Studies*, Sept. 1948, p. 34.

⁶⁾ V.R. 64/49: 'n Brief van H. T. Bührmann aan die lede van die Volksraad en publiek van Ohrigstad, waarin verslag gegee word van die vergadering.

sou die hoogste gesag onder die Trekkers wees. Selfs A. H. Potgieter wat ook teenwoordig was, het ingestem.⁷⁾

Om hierdie besluite deur te voer is 'n volgende vergadering op 20 Maart 1849 aan die Olifansrivier te Van der Merwesdrift belê. Op 22 Maart het die publiek wat opgeroep is na bogenoemde vergadering, besluit dat die Volksraad die hoogste gesag is en dat lede intussen vir die Volksraad gekies moes word. Hierdie lede sou dan te Derdepoort op die plaas van Roelof Jansen ingesweer word. Verder is besluit om 'n regbank op te rig om al die ou twiste en beskuldigings te ondersoek en uitspraak te gee.⁸⁾

Op 23 Mei 1849 word dan op Derdepoort die eerste Volksraad vir die hele gebied noord van die Vaalrivier ingesweer en die drie-en-dertig artikels wat op 9 April 1844 te Potchefstroom opgestel was, aangeneem.⁹⁾

Die feit dat 'n regbank ingestel is om vrede te bewerkstellig, is 'n bewys dat daar, nieteenstaande beroepe wat op die publiek gemaak is vir samewerking, nog nie samewerking was nie. A. H. Potgieter was ook opgeroep om voor die regbank te verskyn, maar die ou leier het geweier om te verskyn en gemoedere het weer begin hoogloop. Die regbank wat te Elandsrivier op 15 Januarie 1851 bymekaar gekom het, het toe weens Potgieter se weiering om te verskyn, besluit om vier Kommandant-Generaals aan te stel om sodoende te probeer om tevredenheid te verskaf.¹⁰⁾

A. H. Potgieter en A. W. J. Pretorius het nou albei die Volksraad as hoogste gesag erken maar hulle het nog nie heelhartig saamgewerk nie. Potgieter het homself nog as die vernaamste leier beskou en het eintlik verwag dat Pretorius nog moes raadpleeg aangaande voorgestelde planne vir die regering van Transvaal. Toe Pretorius dus sonder oorlegpleging met Potgieter op 16 Januarie 1852 te Sandrivier, die Sandrivierkonvensie van Hogge en Owen verkry, was Potgieter baie ontevrede oor Pretorius se optrede.

Potgieter se volgelinge het Pretorius verdink van samewerking met die Engelse en die Volksraad het besluit dat die twee leiers mekaar te Rustenburg moes ontmoet. Dit het gelyk asof 'n burgeroorlog sou begin indien Potgieter en Pretorius mekaar nie kon vind nie.

Die kerkraad van die Nederduits Gereformeerde Gemeente van Rustenburg het dan ook daadwerklik opgetree om 'n versoening te bewerkstellig. Potgieter en Pretorius het mekaar in 'n tent op die kerkplein ontmoet en hulle is met mekaar versoen. Die Sandrivierkonvensie wat die onafhanklikheid van die Transvaal erken het, is aangeneem en nou kon die leiers met die opbou van die Oor-Vaalse gebied voortgaan.

Ongelukkig sterf Potgieter in Desember 1852 en Pretorius in Julie 1853.

⁷⁾ Ibid.

⁸⁾ Soutterversameling, Pak 1 No. 9: Verslag van die vergadering te van der Merwesdrift, 20 Maart 1849.

⁹⁾ S.A. Argiefstukke: Transvaal No. 1, 1845-1850, p. 99-100.

¹⁰⁾ Ibid, No. 2, 1851-1853, p. 3-4. E.V.R. 3: p. 111-138.

Hulle twee seuns P. J. Potgieter en M. W. Pretorius wat in hulle plekke gekies is as Kommandant-Generaals, het hand aan hand saamgewerk en kon die Republikeinse grondslae verder uitgebou word.

Een van die eerste sake wat P. J. Potgieter en M. W. Pretorius aangepak het was „om de zittings plaats der Volksraad te bepalen in het midden des Lands dewyl dit tot grooter gemakke der geheele bevolking strekken zou.”¹¹⁾

Hierdie behoefte vir 'n sentrale setelplaas vir die Volksraad is reeds aangevoel, en so vroeg as April 1851 rig die burgers van Suikerbosrand 'n memorie tot die Volksraad waarin hulle begeerte dat „ons hoofstad meer in't dikste midden van die bevolking mag te zyn en niet op het uithoek waar het niet kan beschermd worden,” uitspreek.¹²⁾

Die hoofstad waarna in die memorie verwys word was Lydenburg¹³⁾ nadat Ohrigstad van die toneel verdwyn het. Vir Suikerbosrand was Lydenburg dus wel op 'n uithoek, maar hulle gee ook nie in die memorie 'n uiteensetting van waar die hoofstad moet wees nie. Miskien is toe reeds aan die omgewing van Derdepoort gedink aangesien die Volksraad in 1849 aldaar byeengekom het om die Volksraadslede te bevestig.

Waar P. J. Potgieter en M. W. Pretorius in 1853 nou amper dieselfde voel as die memorialiste van Suikerbosrand, kan ons aanneem dat daar 'n behoefte aan 'n sentrale hoofstad of setelplaas vir die Volksraad bestaan het maar of die samewerking in Transvaal nou al van so 'n mate was dat Lydenburg die gedagte sou toelaat, was 'n ander vraag.

Pretorius het blykbaar vermoed dat Lydenburg teen die aanlê van 'n sentrale setelplaas sou wees en om hulle enigszins voor te berei, skrywe hy vanaf Magaliesberg op die 23ste Augustus 1853 aan die „W.Ed. Heere Volksraad tans zitting houden te Lydenburg” onder andere die volgende in 'n brief: „Op aanzoek van het publiek met de zitting te Rustenburg om een plaats in het midden der bewoond land te hebbe, waar de Ed. Volksraad hunne zitting neeme zal, op dat van alle kanten de belang hebbende de zitting van den Ed. Raad by woone kan en ook een vaste instelling dat geene te leurstelling meer voort komt, zoo heb ik gevonden de plaats van de Heer J. J. P. Prensloo en A. van der Walt boven aan Apiesrivier, voor een der geschikste plaatsen tot dien eiende, om rede het in het midden legge, en ook bekwaam gelegen voor een stad te bouwe, groote en uitgestrecte bouw grond en water”

Voorts meld hy in sy brief dat die publiek en die kerkraad (kerken collegie) van Rustenburg hom aangeraai het om na van der Walt en Prinsloo se plase te gaan kyk en dit indien nodig ook te koop. Hy het die plase na besigtiging toe aangekoop vir 8,000 Rds. Die eienaars

¹¹⁾ Art. 50 van Kommissieraadsvergadering te Rustenburg, 9 Aug. 1853.

¹²⁾ S.A. Argiefstukke, Transvaal No. 2, p. 204.

¹³⁾ Pelzer, p. 143, a.w. en V.R.B., 19 Sept. 1849, Art. 22.

sou in elk geval hulle tuine kon uthou aangesien dit nie binne die voorgestelde dorpsgrond sou val nie.

Pretorius bring die gunstige ligging van die plase onder die aandag van die Volksraad — nie alleen as dorp nie, maar ook as setel van die Volksraad. Deur die meer sentrale ligging daarvan sou beter bywoning van die Volksraadsvergaderings verwag kan word.

Oor die naam van die voorgestelde dorp laat M. W. Pretorius hom nie uit nie maar gee aan die hand dat die naam van die dorp aan hulle oorgelaat word. Wie presies die „hulle” was kan nie gesê word nie; dit mag óf die publiek en kerkraad van Rustenburg óf Pretorius self in samewerking met ander persone soos die twee oorspronklike eienaars Prinsloo en van der Walt, óf dit kon Potgieter en Pretorius gewees het.

Tog maan Pretorius dat daar dadelik erwe verkoop moet word aangesien die koopvoorwaarde is dat drie maande na die sitting van die Volksraad te Lydenburg die eerste paaieente betaal moet word.

Verder meld M. W. Pretorius dat Kommandant-Generaal Potgieter hom opdrag gegee het om te soek na 'n geskikte plaas om die dorp aan te lê en dat Potgieter ook die brief mede sou onderteken het as hy nie siek was nie.¹⁴⁾

Hiervolgens (die brief van M. W. Pretorius) kan twee gevolgtrekkings gemaak word nl. dat P. J. Potgieter nie 'n plaas gekies het waarop die voorgestelde dorp aangelê moes word nie en dat Pretorius op aandrang van die publiek en kerkraad van Rustenburg die twee halwe plase van Prinsloo en van der Walt aangekoop het.

Waarom die publiek en kerkraad van Rustenburg die plase van Prinsloo en van der Walt gekies het, word nie in die brief genoem nie. Vir my is dit duidelik dat M. W. Pretorius die publiek en kerkraad van die plase moes vertel het en dat hulle toe ingewillig het want Pretorius het te Kalkheuwel naby Apiesrivier gewoon en daar A. W. J. Pretorius in 1848 mense juis na hierdie streek langs Apiesrivier gebring het, moes M. W. Pretorius die plase en bewoners dus goed geken het. Oor sy aandeel in die keuse van die dorpsterrein wy M. W. Pretorius nie uit nie.* Hierdie brief (van M. W. Pretorius) is, soos hy voorgestel het, te Lydenburg in September 1853 behandel, maar die uitslag was negatief.¹⁵⁾

Wat het dan te Lydenburg gebeur?

Die endorsement op die brief lui: „Van de hand geweesen volgens Art. 80 der Raadsbesluiten van September 1853 te Lydenburg.” Die rede hiervoor was omdat „de Ed. Raad nog geen uitkomst ziet nieuwe dorpen aan te leggen omdat de noodige fondsen daartoe ontbreken.”

Saam met M. W. Pretorius se brief is ook 'n memorie van Suiker-

14) V.R. 310/53: Brief van M. W. Pretorius aan die Volksraad, 23 Augustus 1853.

* In 'n volgende hoofstuk, „Die stigting van Pretoria,” word meer breedvoerig hieromtrent ingegaan.

15) V.R.B.: 19 September 1853, Art. 80.

bosrand gedateer 1 September 1853 behandel. Die memorie was ook ten gunste van 'n sentrale setelplaas maar die Volksraad het dit ook afgekeur omdat „de zaken nog niet zoo zyn geregeld om tot zulk een stap te kunnen overgaan.”¹⁶⁾

Gebrek aan „de noodige fondsen” was die vernaamste rede aangegee waarom die voorstelle tot stigting van 'n sentrale vergaderplek vir die Volksraad afgestem is. Geld was ongetwyfeld uiters skaars. Op dieselfde vergadering is die traktement vir Pretorius as Kommandant-Generaal afgestem omrede hulle „niet weten waar de fondsen uit te vinden.”¹⁷⁾

Die wenk van Pretorius in sy brief om die koste te bestry deur die verkoop van erwe, het blykbaar nie die oorweging van die Volksraad geniet nie. Die vernaamste rede was blykbaar die gebrek aan die nodige samewerking tussen die verskillende dele van Transvaal.

Die besluit van die Volksraad was egter nie eenparig nie. J. J. P. Prinsloo en H. A. Pretorius het teen die besluit van die Volksraad gestem en hulle name is aangeteken.

As die publiek en kerkraad van Rustenburg, soos in die brief van M. W. Pretorius vermeld word, oor die aanlê van die dorp langs Apiesrivier besluit het nog voor hy die idee gekry het, moes hulle Volksraadslid ook teen die besluit van die Volksraad gestem het. Daar die teenstemme egter van Pretorius se oom en die eienaar van een van die twee aangekoopte plase kom, wil dit voorkom asof die idee van die nuwe dorpaanleg van Pretorius afkomstig is.

Persone laer af langs die Apiesrivier was ook nie ten gunste van die stigting van 'n dorp op Elandspoort en Daspoort nie. Hulle maak beswaar teen die voorgestelde dorp omdat hulle plase „vervallen en onbestaanbaar worden (sal) door dien aanleg.”¹⁸⁾

Die voordele wat so 'n nuwe dorp vir die Republiek sou inhou word nie bespreek nie. Die Apiesrivierbewoners sien nie 'n nuwe mark vir hulle produkte en die styging in grondpryse nie. Die Lydenburgers is bang dat hulle nie meer erkenning vir Lydenburg as hoofstad sou kry nie, terwyl aan die samewerking wat daar behoort te wees tussen die publiek nie gedink word nie.

Die persone te Suikerbosrand was egter nie tevrede met die uitspraak van die Volksraad te Lydenburg nie en op 7 November 1853 rig hulle weer 'n versoek aan die Volksraad wat gedurende daardie maand te Potchefstroom sou sit. Hulle vra om op die plaas „Elandspoord” wat deur M. W. Pretorius aangekoop is, 'n dorp te stig.¹⁹⁾

Die persone van Suikerbosrand meen dat die dorp vir homself kan

16) V.R. 318/53: Memorie van Suikerbosrand vir 'n sentrale setelplaas, 1 September 1853.

17) V.R.B., Lydenburg, 19 September 1853, Art. 27.

18) V.R. 312/53: Memorie van Apiesrivier teen die stigting van 'n dorp langs Bo-Apiesrivier.

19) S.A. Argiefstukke: Transvaal No. 2, p. 485: Kopie van memorie.

betaal. Hoe dit gedoen moet word stel hulle nie vas nie, maar dit moet seker uit die verkoop van erwe wees.

Pretorius het die saak van 'n dorp op die aangekoopte plase langs Apiesrivier ook weer voorgebring, maar hierdie keer vra hy die Volksraad dat die plaas goedgekeur word as 'n „Colonieplaats” of dorp. Die term „Colonieplaats” word nie baie in ons geskiedenis aangetref nie maar dit beteken 'n plek waar mense bymekaar woon sonder dat die plek as dorp verklaar is.

Pretorius het verder aangevoer dat die dorp onder 'n veldkornet kan sorteer wat as 'n wyk van die Landdros van Rustenburg opgeneem kan word. Die pleidooi het egter op dowe ore geval en „door de verschillende gevoelens der Leden heeft zyn E. Zyn versoek terug gevraagd.”²⁰⁾

Terwyl die stryd oor die stigting van 'n dorp in die middel van die Republiek in Transvaal nog aan die gang was, skets „De Zuid-Afrikaan” van Kaapstad op 17 Oktober 1853 'n heel ander prentjie, naamlik asof die goedkeuring vir die stigting al verkry is. Daar word berig: „Men is ook overeengekomen eene nieuwe stad aan te leggen en dezelve ter gedachtenis van den overleden Generaal Pretorius te noemen: Pretoriusstad.” Verder word geskrywe van wie die plase gekoop is en teen watter prys, ook dat dit een „der schoonste streken dezer gewesten, gelegen aan Derdepoort, in het middenpunt der Republiek” is. Oor die toekoms van die dorp word daar ook heelwat gespuleer. Die plan sou wees dat die Kommandant-Generaal, M. W. Pretorius, hom op die nuwe dorp sou vestig. Die Volksraad sou daar sitting hou en 'n Hooggeregshof sal daar saamgestel word. Sodra 'n kerk en pastorie gebou is, sal die predikant hom waarskynlik ook in die nuwe dorp gaan vestig sodat „alle vooruitzigt bestaat dat die stad spoedig zal bebouwd en bevolkt worden.”²¹⁾

Dit sou egter nie so maklik gaan as wat die artikel dit voorspel het nie aangesien ons reeds gesien het dat die Volksraad van Transvaal die stigting van die dorp nie wou goedkeur nie.

Was die berig 'n vergesig, sou baie dinge waar gekom het, net baie stadiger. Die kerk sou eerste gebou word en dit was juis die kerk wat die stigting van Pretoria weer in die Volksraad ter sprake gebring het. Deur die werk van die kerkraad, van die gemeente Rustenburg, sou die Volksraad dit goedkeur om 'n kerkplaas of gemeente op die twee aangekoopte plase van M. W. Pretorius te stig.

²⁰⁾ Art. 63, Volksraadsbesluit, 21 Nov. 1853 te Potchefstroom en S.A. Argiefstukke: Transvaal No. 2, p. 180.

²¹⁾ Pieterse, J. J.: Geskiedenis van Pretoria tot 1877. In bylaag I word die hele berig weergegee. In die verhandeling van J. J. Pieterse, p. 7 word Dr. Bernhardus Poortman genoem as die waarskynlike korrespondent van die berig in die „Zuid-Afrikaan.” Dr. Gustav Preller: Ou Pretoria p. 50, skrywe egter dat die berig vanuit Potchefstroom gestuur is na „De Zuid-Oost Afrikaan” te Pietermaritzburg en wel in November i.p.v. „De Zuid-Afrikaan” te Kaapstad deur 'n korrespondent te Rustenburg.

C. KERKLIKE AANGELEENTHEDE.

SOOS bekend het geen Kaapse predikant die Trekkers gevolg nie en moes hulle bedien word deur sendelinge soos Erasmus Smit en Daniel Lindley.

Tog word in Potchefstroom 'n begin gemaak met die oprigting van 'n Kerkgebou deur A. H. Potgieter. Sonder 'n predikant moes 'n Kerkraad sorg vir die geestelike belange van die Trekkers en op 23 Februarie 1842 stel die Volksraad die eerste Kerkraad vir Potchefstroom aan.¹⁾

Die behoefte vir 'n predikant was groot en nadat die Nederduits Gereformeerde Kerk van die Kaap af en toe 'n paar leraars uitgestuur het om die Trekkers met die sakramente te bedien, het die Trekkers pogings aangewend om predikante uit Nederland te beroep. Dit was nie omdat die Transvalers ds. A. Murray Sr. en ds. P. K. Albertyn beskuldig het dat hulle nie goeie werk gedoen het nie, maar omdat die Kaapste predikante deur die Britse regering besoldig is en die Transvalers Britse inmenging gevrees het. „Inteendeel, hulle werk in Transvaal was net soos elders tot groot seën, en tot verkwikking van baie.”²⁾

Met die tweede besoek van Kaapse predikante, hierdie keer was dit ds. Faure en dr. Robertson (1849), het ds. Faure aan die Kerkraad die inligting gegee hoe om te werk te gaan om 'n predikant uit Nederland te beroep.³⁾

Die Kaapse Sinode was nie onwillig nie maar dan moes die Transvaalse gemeentes onder die „Synode der Nederduitsch Gereformeerde Kerk in Zuid-Afrika” sorteer. Korrespondensie oor hierdie saak is gevoer maar geen instemmende antwoord is van die Transvaal ontvang nie. Die rede waarom die Transvalers nie onder die Kaapse Sinode wou resorteer nie was omdat hulle bang was dat die Engelse deur die Kaapse kerk 'n houvas op Transvaal sou kry.

Intussen het Prof. U. G. Lauts⁴⁾ tog daarin geslaag om 'n predikant vir die Voortrekkers te kry. Ds. Dirk van der Hoff word in 1852 na Suid-Afrika gestuur en nadat hy in Kaapstad gelegitimeer is as predikant, kom hy in 1853 in Transvaal aan.

Nou ontstaan die vraag of die Trekkers met 'n Hollandse predikant onder die Kaapse sinode sou staan of nie. Hulle het immers ook van die Kaap predikante probeer kry, alhoewel sonder sukses. Hierdie vraag is met die sitting van die Algemene Kerkvergadering op Rustenburg op 8 Augustus 1853 beantwoord. Daar is besluit om nie onder die Kaapse sinode te staan nie maar om ds. Dirk van der Hoff voor te stel as predikant van die „Nederduitsch Gereformeerde Gemeenten in de Zuid-Afrikaansche

1) Engelbrecht, Prof. Dr. S. P.: Geskiedenis van die Ned. Herv. Kerk van Afrika, (Tweede uitgawe), p. 50.

2) Ibid, p. 55.

3) Ibid, p. 55.

4) Prof. Lauts het sedert 1847 in Holland morele en geestelike hulp vir die Voortrekkers gesoek. Alhoewel beroepsbriewe aan die Sinode van die Hervormde Kerk in Holland gerig is, is die koms van Ds. v.d. Hoff aan hom te danke.

Republiek" en om geen ander kerk toe te laat nie.⁵⁾ Ouderling F. G. Wolmarans en ds. van der Hoff is deur die Kerkvergadering benoem om 'n kerktet saam te stel.

Waar daar in die Transvaal op hierdie tydstep alreeds vier dorpe aangê was, was daar ook vier gemeentes want alhoewel die Trekkers geen predikante voor 1853 in die Transvaal gehad het nie, het hulle sodra 'n dorp aangê is, ook daar 'n gemeente gestig. Hierdie gemeentes Potchefstroom, Rustenburg, Lydenburg en Zoutpansberg was ver uitmekaar geleë en daar is ook op kerklike gebied gevoel dat dit wenslik sou wees om 'n volgende gemeente tussen die vier bestaande gemeentes te stig.⁶⁾

In werklikheid moes 'n dorp gestig word en dan sou die stigting van 'n gemeente outomaties gevolg het, maar toe die Volksraad van die Republiek die stigting van 'n sentrale dorp in die Transvaal nog nie wou goedkeur nie, het die kerk nie daarby berus nie.

Op 5 Junie 1854 het die Algemene Kerkvergadering van die „Nederduitsch Gereformeerde Kerk in de Z.A. Republiek," weer te Rustenburg bymekaar gekom onder die leiding van ds. Dirk van der Hoff. Die stigting van 'n vyfde gemeente is bespreek en nadat die Kerkraadslede van die verskillende gemeentes in Transvaal die stigting van 'n nuwe gemeente goedgekeur het, is die besluit van die vergadering na die Volksraad, wat ook terselfdertyd 'n sitting te Rustenburg gehad het, gestuur vir goedkeuring.

Die Volksraad wat ingestaan het vir die predikant se salaris, moes die besluit van die Algemene Kerkvergadering dus eers goedkeur en toe „voorgekomen (is) eene kennisgewing van den Kerkeraad om eene afzonderlyke gemeente te stichten op de aangekochte plaats Elandspoort," is die besluit van die Algemene Kerkvergadering goedgekeur.⁷⁾

Op die sewende Junie 1854 bereik die kerk dus wat die Volksraad in 1853 te Lydenburg nie wou goedkeur nie. Waar die begeerte in 1853 vir die stigting van 'n dorp, waaruit 'n gemeente sou ontstaan, was, sou die gemeente wat in 1854 goedgekeur word, die voorloper vir die dorp van 1855 wees. Die naam van die nuwe gemeente sou „Pretoria Philadelphia" of „Pretorius Broederschap" wees tot nagedagtenis van wyle Kommandant-Generaal A. W. J. Pretorius.⁸⁾

Wie die naam vir die gemeente gegee het word nie vermeld nie, maar aangesien dit 'n Latynse naam is en dit met veiligheid kan aangeneem word dat ds. van der Hoff die enigste man in die Kerkvergadering was wat Latyn

⁵⁾ Notule, Algemene Kerkvergadering op Rustenburg, 8 Aug. 1853.

⁶⁾ V.R. 310/53: Brief van M. W. Pretorius aan die Volksraad te Lydenburg waarin M. W. Pretorius aansoek doen vir die stigting van 'n dorp. In die brief meld hy dat hy die steun van die kerk het vir so 'n stap.

⁷⁾ Art. 29, Volksraadsbesluit, 7 Junie 1854, te Rustenburg. Lees ook Wypkema, A.: Munisipaliteit van Transvaal, hoofstuk VII, p. 3 oor die stigting van die vyfde gemeente, asook Prof. Dr. S. P. Engelbrecht in 'n artikel in „Die Volksstem," 10 Oktober 1930. Vir die ligging van die plase sien Bylae 2.

⁸⁾ R. 671/54: Brief van Oud. Smit waarin bydraes gevra word om 'n kerk te bou vir die pas gestigte gemeente, 11 Aug. 1854.

geken het, kan met veiligheid aanvaar word dat ds. van der Hoff die naam gegee het.

In 1853 het „De Zuid-Afrikaan” van Kaapstad geskrywe dat ’n dorp in Transvaal gestig is met die naam van „Pretorius-stad,”⁹⁾ maar dit was die tyd ’n bietjie vooruit. „De Zuid-Afrikaan” het nie rekening gehou met die Volksraadsitting te Lydenburg in 1853 nie. Te Lydenburg moes die stigting van die dorp „Pretorius-stad” eers goedgekeur word en toe die voorstel tot stigting van die dorp afgestem is het „Pretorius-stad” ook verdwyn. In 1854 word die naam „Pretoria Philadelphia” gebruik¹⁰⁾ en tog kom „Pretorius-stad” en „Pretoria Philadelphia” in soverre ooreen dat albei name ter ere van wyle Kom.-Gen. A. W. J. Pretorius is. Dit kan dus aangeneem word dat sedert 1853 daar doelbewus gestrewe is om Kom.-Gen. A. W. J. Pretorius te vernoem. Sy nagedagtenis moes voortlewe in die naam van ’n dorp of ’n gemeente.

Die naam „Pretoria” kan egter misleidend wees omdat Pretoria die vroulike vorm van Pretorius is. Dit kan hiervolgens beweer word dat die naam iets te doen moet hê met die vrou van A. W. J. Pretorius. As ons egter die tweede naam „Philadelphia” neem dan verklaar „Pretoria” homself. „Philadelphia” se betekenis is „Broederskap” en waar „Broederskap” wys op manlike handeling alhoewel die „a” van Philadelphia vroulik is, is die eerste naam as adjektief gebruik om dit te laat ooreenstem met die tweede naam.

Die „Philadelphia” of „Broederskap” kan ook verkeerd geïnterpreteer word. Dit kan aangeneem word dat „Broederskap” sinspeel op die broers van Gen. A. W. J. Pretorius maar waar daar in 1854 geen Pretorius in Transvaal was behalwe M. W. Pretorius, die seun van A. W. J. Pretorius, wat ’n leidende aandeel in die Trekkergemeenskap gespeel het nie, moes „Philadelphia” ’n ander betekenis hê.

Die behoefte tot samewerking in Transvaal is in 1854 deur sommige persone sterk aangevoel. Die naam „Philadelphia” of „Broederskap” hou dus ’n wens in. Dit wys dus op die samewerking wat daar tussen die verskillende gemeenskappe in die Transvaal moet kom met die stigting van die vyfde gemeente op Elandspoort langs die Apiesrivier.

Hierdie wens wat vervat is in die naam „Philadelphia” is na die stigting van die gemeente „Pretoria-Philadelphia” in 1860 vervul. Binne ses jaar na 1854 sou die verskillende Boeregemeenskappe in die Transvaal verenig om ’n hegte Republiek, met ’n grondwet, te vorm. In hierdie vereniging het „Pretoria” die dorp wat in 1855 uit die gemeente „Pretoria-Philadelphia” ontstaan, ’n groot aandeel want Pretoria was na sy stigting die mees sentrale dorp in die Transvaal en het as sentraalste¹¹⁾ dorp die aantrek-

⁹⁾ Die artikel van „De Zuid-Afrikaan” is oorgeneem in Pieterse, bylae I, a.w.

¹⁰⁾ Oud. Smit in sy brief, R. 671/54, 11 Aug. 1854.

¹¹⁾ Pretoria was die sentraalste dorp, maar hy is nie die geografiese middelpunt van Transvaal nie. Die geografiese middelpunt tussen Lydenburg, Rustenburg, Zoutpansbergdorp en Potchefstroom moet naby die teenswoordige Warmbad wees.

kingskrag tot samewerking begin uitoefen.¹²⁾

Die naam „Pretoria-Philadelphia” is in 1855, met die goedkeuring van die gemeenteplaas tot dorp, nie deur die Volksraad te Potchefstroom aanvaar nie. Die dorp se naam het „Pretoria” geword. Dit is waarskynlik omdat „Pretoria-Philadelphia” te lank was, maar dit sou nog ’n paar jaar na 1855 neem voordat „Pretoria” heeltemal in gebruik geneem is, want selfs die latere Landdros du Toit het nie altyd net die naam Pretoria in sy briefhoofde gebruik nie.¹³⁾

D. DIE GEMEENTEPLAAS „PRETORIA-PHILADELPHIA” WORD DORP.

DS. DIRK VAN DER HOFF, die eerste predikant in Transvaal, wat in Mei 1853 hier aangekom het en in Augustus 1853 deur Ouderling F. G. Wolmarans te Rustenburg voorgestel is, het ongelukkig nie die samewerking van die hele Transvaal gehad nie.

Soos reeds genoem, het daar ’n botsing tussen J. A. Smellekamp van Lydenburg en ds. Dirk van der Hoff gekom wat in Junie 1854 te Rustenburg sy toppunt bereik het. Die Volksraad wat terselfdertyd as die Kerkraad ook te Rustenburg bymekaar gekom het, het Smellekamp beboet en omdat hy nie sy boete betaal het nie word hy later verban deur Landdros D. Botha van Potchefstroom, maar daarmee was die saak nog nie afge-

¹²⁾ Uit die Staatsekretarisstukke (kladnotule R165/49, te vind in Voortrekker-Argiefstukke, p. 355) kan i.v.m. die stigting van „Pretoria” per abuis afgelei word dat Pretoria reeds in 1849 bestaan het. Uit die kladnotule is daar sprake van die woonplek „Poortje” van Jacob Roedolf Janse van Vuuren „gel. aan die boskop tusschen Commaas en Pretoria aan de zyde onder de Gat zyn rand.” Nou kan aangeneem word dat „Pretoria” alreeds in 1849 bestaan het. By nadere ondersoek van genoemde R165/49 vind ons op die volgende bladsye die datums 1847, 1848, 1849, 1852 en 1853 wat bewys dat die dokument nie net betrekking het op 1849 nie maar op ’n hele aantal jare en dus nie tuis hoort by die Staatsekretarisstukke van 1849 nie. By ontleding van die handskrif blyk dit ooreen te stem met die van J. G. Bantjies — Landdrosklerk van Pretoria van 1864 (vergeelyk die handskrif van R. 165//49 met die van J. G. Bantjies soos in Band 31 van die Landdrosstukke van Pretoria.) Die dokument hoort dus eintlik tuis onder die Landdrosstukke van Pretoria nadat Pretoria alreeds gestig was en was daar dus nie sprake van ’n Pretoria in 1849 nie.

In die werk van J. J. Pieterse p. 13 a.w., is ook sprake van die naam Pretoria vir ’n plek in die Oranje-Vrystaat en wel in 1861. (O.V.S. Wetboek 1854-1880: Volksraadsbesluit, 26 Feb. 1861). In die dokument word die wyke Bo-Caledonrivier en Onder-Caledonrivier genoem en in die lynbepaling kom die naam Pretoria voor.

Vir my lyk dit waarskynlik dat Pretoria, in die lynbepaling, die naam van ’n plaas is wat eenvoudig na Pretoria in Transvaal vernoem is. Die verskynsel om aan ’n plaas dieselfde naam te gee as ’n dorp, kom in die Transvaal ook voor. In Waterbergdistrik is daar byvoorbeeld ’n plaas met die naam Rustenburg, terwyl daar ook ’n dorp Rustenburg in die Transvaal is.

¹³⁾ Oor die stigting van Pretoria in 1855 en die briewe van Landdros du Toit word in die volgende hoofstukke weer melding gemaak.

handel nie. Die onmiddellike gevolg was verdeeldheid en skeuring, nie alleen op kerklke gebied nie, maar ook staatkundig.

Hierdie skeuring kon voorkom word, was dit nie dat die Volksraad besluit het om 'n Hooggereshof saam te roep om al die bestaande kwessies te behandel en die nodige vonnisse uit te spreek nie.

Die Volksraad en die Hooggereshof het op 10 September 1855 op die plaas van Holtzhausen aan die Pienaarsrivier bymekaar gekom om die bestaande kwessies te behandel en daar is agt van die Lydenburgers elk tot 'n boete van 150 Rds. gevonniss. Verder is hulle verklaar „onwaardig om eenige betrekking binne deze landpalen te bekleden,” terwyl hulle al die koste van die regsding moes dra.¹⁾

Op hierdie tydstop was daar dus nie meer 'n eenheidstrewer in die Republiek nie. Die Lydenburgers het hulle nie meer tuis gevoel by die Potchefstroom-Rustenburggroep nie en met die volgende sitting te Potchefstroom in November was hulle afwesig.²⁾

Vir M. W. Pretorius wat die teenkanting van die Lydenburgers in 1853 nog goed onthou het, het die tyd nou aangebreek om die twee plase, wat hy aan die Apiesrivier gekoop het en waarop die gemeente Pretoria-Philadelphia gestig was in 1854, nou as dorp verklaar te kry.

Pretorius was egter seker bewus van die moontlikheid dat Potchefstroom ook die stigting van 'n dorp as nuwe hoofstad, sou teëwerk indien hy sou poog om Pretoria-Philadelphia tot Hoofstad verklaar te kry, daarom dat hy volgens Artikel 70 van die Volksraadbesluit vra „of de twee door zyn Ed. gekochte plaatsen van de Heeren Prinsloo en van der Walt, voor een dorp kunnen worden aangenomen.”³⁾

Die Volksraad het M. W. Pretorius hierdie keer nie weer teleurgestel nie „en neem de twee plaatsen aan tot een Dorp onder benaming van Pretoria.”⁴⁾

Die Volksraad het dit verder aan M. W. Pretorius oorgelaat om erwe te verkoop tot delging van die skuld (seker wat Pretorius aangegaan het met die koop van die grond) en „voor zijn Ed. uit te houden een Blok grond ter zijner Dispositie.”⁵⁾

16 November 1855 is dus die stigtingsdatum van Pretoria.

Die vraag naamlik wat die motief vir die stigting van Pretoria was, behoort mee rekenskap gehou te word.

Die algemeen-aanvaarde motief is dat die stigting van Pretoria nou saam-

1) S.A. Argiefstukke, Tvl. No. 3, p. 102: Volksraadsnotule van 11 Sept. 1855, Art. 54. Op die plaas van Holtzhausen — Pienaarsrivier. Ook aangehaal deur Prof. S. P. Engelbrecht in „Die Volkstem,” 10 Okt. 1930. Sien ook Malan, J. H.: Die opkoms van 'n Republiek, p. 284 en Wichmann, Dr. F. A. F.: Die wordingsgeskiedenis van die Zuid-Afrikaansche Republiek, p. 161.

2) Pieterse, p. 16, a.w. en Prof. Dr. S. P. Engelbrecht in „Die Volkstem,” 10 Okt. 1930.

3) V.R.B., 16 Nov. 1855, Art. 70.

4) Ibid. Sien ook die Stadsraad van Pretoria: Eeufeesbundel, p. 11 waar Art. 70 afgedruk is.

hang met die eenheidstrewes van die inwoners van Transvaal gedurende hierdie jare. „Een van die uitvloeisels van hierdie eenheidstrewes was die stigting van Pretoria as sentrale middelpunt en as hoofstad.”⁶⁾

Bostaande aanhaling hou egter nie steek as ons in gedagte hou dat Lydenburg reeds voor die stigting van Pretoria van die Potchefstroom-Rustenburggroep te Pienaarsrivier vervreemd geraak het nie. Ook hou die aanhaling nie steek as ons daaraan dink hoe die Volksraad te Lydenburg met die sitting van 19 Sept. 1853 die voorstel van Pretorius, soos vervaar in sy brief van 23 Augustus 1853, toe alreeds van die hand gewys het nie.

Tussen die dorpe was daar ’n onafhanklikheidsgevoel sodat „elke dorp hom volkome onafhanklik teenoor elke ander geag het, en van ’n groter eenheid soos gesimboliseer in ’n sentrale setelplaas, waarvandaan leiding vir die gebied kon uitgaan, geen sprake was nie.”⁷⁾

En tog het daar so vroeg as April 1851 reeds ’n behoefte vir ’n sentrale setelplaas ontstaan.⁸⁾

Hierdie behoefte van Suikerbosrand word ook aangevoel deur M. W. Pretorius in sy brief van 1853 aan die Volksraad te Lydenburg waarin hy die twee deur hom aangekoopte plase langs Apiesrivier wou laat goedkeur het as dorp.

Waar die Suikerbosrand-memorialiste egter geen duidelike uiteensetting gegee het van waar die sentrale setelplaas moet wees nie (dit kon dalk Suikerbosrand self gewees het), het Pretorius die sentrale setelplaas langs die Apiesrivier gesien.

Om sy saak sterker te maak stel M. W. Pretorius dit in sy brief van 1853 asof die voorgestelde dorp die middelpunt van die Republiek vorm. Die middelpunt van die Republiek moet egter aardrykskundig naby die teenswoordige Warmbad wees, op dieselfde Suiderbreedte as Lydenburg, as ons Soutpansberg ook in aanmerking neem.

Die keuse van ’n voorgestelde setelplaas vir die Volksraad in die middel van die Republiek, soos ook beliggaam in die Kommissieraadsbesluit te Rustenburg op 9 Augustus 1853, was dus nog geen uitgemaakte saak nie.

As die voorgestelde setelplaas terselfdertyd ook hoofstad van die Republiek moes word, sou die Lydenburgers in 1853 daarteen gewees het omdat Lydenburg die erkende hoofstad was.⁹⁾ Potchefstroom sou weer gevoel het dat hulle as oudste dorp ook in aanmerking moes kom as hoofstad.¹⁰⁾

⁵⁾ Ibid.

⁶⁾ Die Stadsraad van Pretoria: Eeufeesalbum, p. 9.

⁷⁾ Pelzer, p. 143, a.w.

⁸⁾ S.A. Argiefstukke: Transvaal, No. 2, p. 204: Memorie van „Suikerbosch Rand.”

⁹⁾ Pelzer, p. 143 en p. 146, a.w.

¹⁰⁾ Na die afstigting tot ’n aparte groep deur die Lydenburgers in 1856 het Potchefstroom ook werklik hoofstad geword. Sien art. 17 van die Grondwet van 1858 uit Locale Wetten der Z.A.R., 1849-1885.

Waar M. W. Pretorius bewus was van die behoefte aan 'n sentrale seielplaas in die Republiek, alhoewel daar nog te veel gewestelike patriotisme en so te sê geen doelbewuste eenheidsstrewes in 1853 was nie, maak hy gebruik van die behoefte om myns insiens 'n nuwe dorp gestig te kry om sy vader te vernoem.

Waar A. H. Potgieter reeds 'n paar dorpe in die Transvaal gestig en na hom vernoem het, het daar volgens my mening onder die Pretorius-aanhangers die idee posgevat dat Pretorius ook 'n dorp moes stig en na hom moes vernoem. Met die dood van A. W. J. Pretorius het die idee sterker geword en toe die Kommissieraad te Rustenburg in 1853 aanbeveel „om de zittingsplaatz der Volksraad te bepalen in het midden des Lands, dewyl dit tot grooter gemak der geheele bevolking strekken zou,”¹¹⁾ het M. W. Pretorius nie gras onder sy voete laat groei om met die Apiesrivier-bewoners te onderhandel nie.

Aangesien die gebied toe alreeds dig bewoon was en die omgewing hom so goed geleen het vir die stigting van 'n dorp, koop M. W. Pretorius die twee halwe plase Elandspoor en Daspoort van J. J. P. Prinsloo en A. v.d. Walt vir die bedrag van 8,000 Rds.¹²⁾

Toe die Lydenburgers M. W. Pretorius se plan verongeluk het, het hy egter nog nie moed opgegee nie maar weer sy versoek herhaal te Potchefstroom in November 1853, waar dit weer van die hand gewys is.¹³⁾

Vir die derde keer het M. W. Pretorius weer gepoog om sy toe alreeds aangekoopte plase langs Apiesrivier tot dorp verklaar te kry. In hierdie derde poging het ds. D. v.d. Hoff 'n groot aandeel. As vriend van M. W. Pretorius het ds. v.d. Hoff die naam vir die voorgestelde dorp verskaf en toe die Volksraad nie die stigting van die voorgestelde dorp wou goedkeur nie, het ds. van der Hoff en sy kerkraad te Rustenburg (op 2 Junie 1854) besluit om „eene afsonderlyke gemeente te stichten op die aangekochte plaats Elandspoor.”¹⁴⁾ Hierdie besluit, soos ons reeds gesien het, is deur die Volksraad goedgekeur.

Indien die sieletal vir 'n gemeenteplaas dit ook nie regverdig het nie, sou die Volksraad in 1854 dit stellig ook nie goedgekeur het nie en as A. W. J. Pretorius die „Fourie-Trek” in 1848 nie na Koedoespoort, Daspoort en Elandspoor gebring het nie, sou daar nie genoeg siele of getalle vir 'n gemeenteplaas gewees het nie.

Op sy beurt sou die „Fourie-Trek” van 1848 hulle ook nie op Elands-

¹¹⁾ Kommissieraadsbesluit, Art. 50: Rustenburg, 9 Aug. 1853. Lees ook oor die stigting R. 1608/57 waar erken word dat die dorp hoofsaaklik aangelê is tot nagedagtenis van A. W. J. Pretorius.

¹²⁾ V.R. 310/53: In die brief vra M. W. Pretorius dat indien die plase tot dorp goedgekeur word, die naam van die dorp aan hom en andere (ons) oor te laat.

¹³⁾ V.R.B., Art. 63, 21 Nov. 1853 te Potchefstroom.

¹⁴⁾ V.R.B., Rustenburg, 7 Junie 1854.

poort, Koedoespoort en Daspoort gevestig het nie as die plekke hulle aardrykskundig nie so goed geleen het as woonbuurt nie.¹⁵⁾

Pretoria is wel gestig op die inisiatief van M. W. Pretorius en met die hulp van ds. van der Hoff en andere¹⁶⁾ maar dit sou ook nie kon gebeur het as Pretoria nie die aardrykskundige eienskappe, soos genoegsame water, beskermende berge en vrugbare grond vir die aanlê van 'n dorp, gehad het nie.¹⁷⁾

Vir my is dit dus duidelik dat met die stigting van Pretoria daar nie so 'n algehele eenheidstrewer, wat as motief vir die stigting van die dorp aangegee kan word, onder die inwoners van Transvaal was nie. Die eenheidstrewer in die Republiek het eers na 1858 gekom toe Lydenburg, Zoutpansberg en Utrecht hulle by Potchefstroom, Rustenburg en Pretoria gevoeg het as deel van die Z.A.R.

Pretoria was ook nooit hoofstad van die Z.A.R. nie.

Met die offisiële goedkeuring tot die stigting van Pretoria, soos reeds genoem in hierdie hoofstuk, word daar hoegenaamd geen melding van gemaak dat Pretoria enigiets ander as dorp sal wees nie.

Potchefstroom het sedert 1855, toe Lydenburg weggebreek het van die Rustenburg-Potchefstroomgroep, daarop aangedring dat hy die hoofsetelplaas moet wees.¹⁸⁾ Volgens die grondwet wat in 1858 aangeneem is, word Potchefstroom toe ook die hoofstad en word Pretoria omdat hy meer sentraal geleë is in die Z.A.R., die setelplaas van die Volksraad.¹⁹⁾

Behalwe vir die periode 1877-1881, toe Shepstone en die Engelse bestuur Pretoria as die Transvaalse hoofstad aanvaar het, het Potchefstroom dwarsdeur die Republikeinse tyd die hoofstad van die staat gebly. In 1881 is die ou grondwet van 1858 weer aanvaar. Nooit is deur wetgewing Pretoria as die hoofstad van die Z.A.R. aangewys nie.

Vanaf 1902 tot 1910 is Pretoria weer deur die Engelse bewind beskou as die hoofstad maar eers met die Unie-Grondwet 1910 het Pretoria deur wetgewing die Administratiewe hoofstad van die Unie van Suid-Afrika geword.²¹⁾

¹⁵⁾ Lees ook Pretoriana, Deel 2, No. 1, artikel deur Dr. T. S. van Rooyen: Pretoria is nie gestig om as Regeringsetel te dien nie.

¹⁶⁾ Eienaardig genoeg woon baie van A. W. J. Pretorius se familie vandag nog op Heidelberg (Suikerbosrand) vanwaar twee memories vir die stigting van 'n sentrale setelplaas die lig gesien het.

¹⁷⁾ Pelzer, p. 143, a.w. Die skrywer meld dat die plase hulle uitmuntend sou leen vir die aanlê van 'n dorp.

¹⁸⁾ R. 777/55: Burgers van Potchefstroom aan die Volksraad, 8 Maart 1855.

¹⁹⁾ Art. 17 van die Grondwet van 1858 uit *Locale Wetten der Z.A.R.*, 1849-1885.

²⁰⁾ Vergelyk die Brosjyre: „Pretoria” van die Pretoriase Publisiteitsvereniging en S.A.S. Cape Times Bpk., Kaapstad, 1948, waar op p. 1 aangehaal word: „Pretoria was dus altyd 'n hoofstad.”

²¹⁾ Art. 18 van die Suid-Afrika Wet. (1909).

FOTO VAN DIE OORSTROMING VAN DIE APIESRIVIER (BY DIE SAMEVLOEIING VAN APIESRIVIER EN WALKERSPRUIT) IN DES. 1897
Foto geneem deur J. C. Leyer, Hoofopsigter van die Publieke Werke Departement (in Oktober 1897 op 42-jarige leeftyd oorlede)
(Foto in bruikleen afgestaan deur Mevr. Lindhout, Pretoria)

MEMORIES

BY MRS. L. H. BARNES

DOWN THE YEARS

THE years are passing and I am alone, your father to whom I was married when I was 17, has crossed the bar, and you my 6 children, are all married and in homes of your own. As I sit with my memories I feel I would like to record some of them.

Needless to say many changes have taken place since 1880 when I was married, many who were in the forefront of our world have passed away, and are only names, and yet to these men and women does South Africa owe its place in the world. To these pioneers of the sixties and seventies does the Transvaal owe its position, and the little town of Pretoria its proud name and place as administrative capital of South Africa, and we raise our hats to their memory.

To many of us has been handed down the feeling of independence that existed when long ago the Transvaal was a Republic, and the spirit often needs curbing. Education and experience has done much but, nevertheless, in the hearts and minds of the older men and women it still remains, and they can't quite forget what to them are the good old days which are pleasant to recall. Those days when men such as Sir Theophilus Shepstone, Lord Loch, Lanyon, and many others whose times here were all too short, but coming when we were at an impressionable age, left deep impressions on our minds and hearts; you my children will not have just these memories, although some of you were old enough to realize what life during the Boer War was like from a child's point of view. Since those days people have come and brought with them new ideas, such as we who came here when very young knew little of, and we now, when alone, think back and wonder how in our ignorance we managed to make the progress we did. The news of the death of one or the other of our childhood friends who now, like ourselves, are dreading the downward path, comes to us sometimes, and we feel that our time too will soon come when we shall leave only a name; and so my children, I will try to recall and chronicle some of the outstanding events of my life.

EARLY PRETORIA.

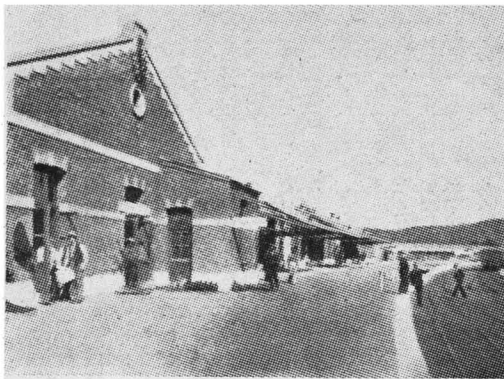
When trying to recall and record events which took place years ago it is necessary to remember conditions prevailing in such times, and habits and customs of the country in which one lived and of which one is writing.

South Africa, especially the Transvaal, has ever been a country of ups and downs, of such see-saw movement, that one wonders how any

time of steadiness has been arrived at, but it was during one of the so-called quiet periods that my father was induced to come to the Transvaal and throw in his lot with the Government here; he was a very good linguist and translated many valuable documents for them.

Potchefstroom was then the capital of the Republic—as the Transvaal then was, but soon after this was changed to Pretoria which, as you know, still is the administrative capital. It was then a village with few houses, and a small population, and men were beginning to arrive from other parts to seek better fortune, as it was expected to become an important place in the near future, that this was correct, later events proved, and had death not claimed my father at the early age of 48, he, no doubt, would have helped to create history, as so many of his contemporaries did, perhaps more quickly than in any other part of the world. Pretoria was a charmingly rural village in 1872 with two or three hundred white inhabitants, many of whom had come up from the Cape Colony. Most of the houses were of the bungalow type with thatched roofs and each had its lovely garden—as they still have. The water used for all purposes ran down open furrows on either side of the streets in which grass grew and during the stormy season which lasted the whole of the 9 months of summer, the streets became veritable water courses as well as the furrows, and for hours people were unable to cross dry shod; some waded through bare-footed. There were, of course, no lights in the streets, and the houses were lit with candles for the most part made with tallow; a few of the so-called richer people had oil lamps. Buildings were somewhat primitive—the churches, English and Dutch were built of brick, some unburnt, the latter in the centre of Church Square, the former at the west end of Church Street west. Of one of the young clergymen who preached in this an amusing story was told—I give it as I heard it—A younger son of one of England's foremost families was sent to Africa for the benefit of his health and morals, and after being in Pretoria for a few years, died. The curate who himself was not as well conducted as he should have been, wrote to his people telling them of his death, they in turn wrote thanking him and asked him to have a suitable tombstone erected for which they sent quite a fair sum of money. Unfortunately the young curate was rather addicted to the sundowner habit and used the money to procure more stimulating drinks than he otherwise would have been able to do, and by the time he had made all arrangements with the stone mason concerning the stone, there was no money left to pay for it, and for long after he was spoken of as “the man who swallowed the tombstone.”

It was in December, 1872 that my father had a home ready for grandma and me. He had bought two erven at the corner of St. Andrews and Schoeman Street from an Englishman called Douthwait, paying him in French brandy, two bottles of which he had got from a man from Durban bringing goods to some shop here (Douthwait and one or two companions finished these two bottles in one evening, and after a year or

THE
PRETORIA
STATION

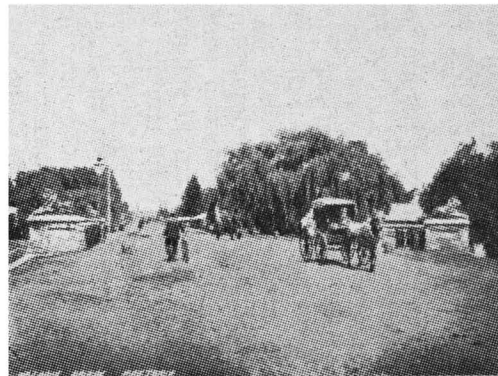

BIRDS-EYE
VIEW OF
PRETORIA

FIFTY YEARS AGO

ST. ANDRIES
STREET

ARCADIA
BRIDGE

two my father sold the one erf for £25). He began to build a home for his wife and child then in Cape Town.

THE START OF A LONG LONG JOURNEY.

IT was a charming little cottage with a thatched roof—ground floors—and was placed in the centre of the ground with a garden laid out all round—it was very simply furnished—and was comfortable and arranged with taste. When ready he arranged for my mother and I to join him. Needless to say this was no easy matter as in those days travelling was a matter of serious undertaking, and the distance between Cape Town and Pretoria seemed considerably greater than from the Cape to England now does. My mother, then a very handsome young woman in the early thirties, quite unused to travel, having been born at Cape Town of Scotch and Irish parents, nervous and full of sorrow at parting from her mother and sisters, with whom she had been living while my father was in Pretoria, had to use all the determination she fortunately had a goodly store of, and with a sinking heart, but keeping a smiling face and stiff upper lip, made all arrangements for our journey and for leaving her birth place, her dear ones and friends, to join her husband in a new world.

It was, I think, in October, 1872, that we set out on our journey. My uncle John McGregor and my aunts accompanied us to the railway station, and watched the train move slowly out, and even his face showed some sorrow, he was a hard man, and one to whom money meant everything, and I think he thought mother foolish to wish to join my father, and undertake such a long journey alone, or with a small child. Naturally I felt only interest and excitement in all I saw, and I often wondered at the sadness my mother showed as Table Mountain faded out of sight. That I was impressed by it proved itself so for even now I can still see in my mind's eye the tall stately figure standing at the carriage window, and I can recall the feeling of fear and wonder that came over me as I watched her and began to conjure up all kinds of reasons for her sadness and strained appearance, and after a while to feel very ill, fear and the movement of the train contributing towards this. The first night we spent at a small boarding house at Wellington—the terminus of the new line being built to connect Kimberley, the newly opened diamond field, with the coast. We spent a most trying night in an uncomfortable bed, and I fear there was little sleep for my poor mother. We rose early and taking our suitcases (then called portmanteaux) we went into the dining room where we had breakfast. This finished we were told that the coach we were to travel to Kimberley in was waiting to start, this proved to be a wagonette drawn by eight horses and mules, and could seat 12 people. I suppose it had springs, but even I, a mere baby, felt bruised and badly knocked about after a few hours driving.

This coach was one of a fleet of Cobbs & Co. built by this firm to take mails and passengers up country, passing through many small towns

and villages otherwise quite isolated with no regular postal service. The teams drawing these coaches were changed every two or three hours and these minutes gave the passengers time to stretch their weary limbs. The fleet was called *The Red Star Line* and were considered very up to date and comfortable mode of locomotion.

DEAR, DEAR FRIEND.

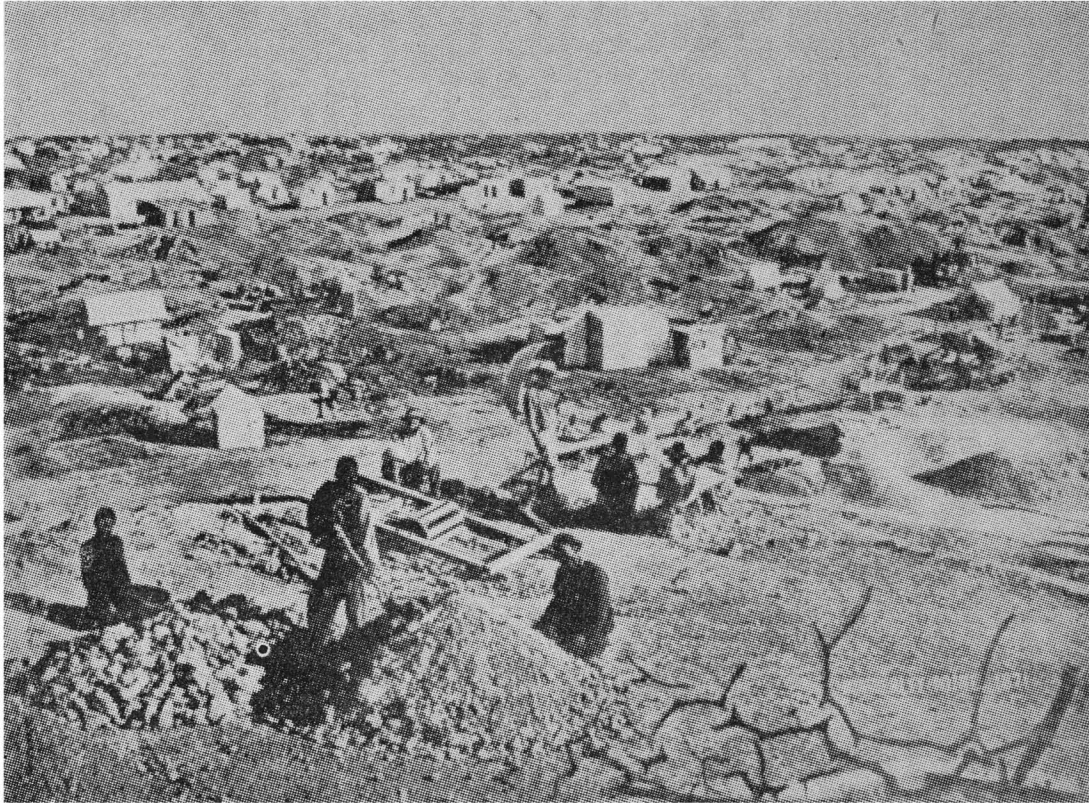
We found our fellow passengers congregated outside, all eager to begin the day's journey, and saw that they were varied, men, women and children. A family of father, mother and five children, an old gentleman whom the driver spoke to calling him "Dr.", several younger men, and ourselves. Shall I ever forget that hour! Mother looking weary and strained. After a sleepless night Mr. and Mrs. Taylor, the parents of the five children, very worried trying to dispose of their family, the younger of whom were fighting with each other, the elder ones quite indifferent giving no help to their over-wrought parents. My own feelings were a mixture of excitement and fear, both unexpressed (for I had been trained to "be seen and not heard"), but both head and heart were throbbing almost to bursting point.

The expressions of annoyance on the faces of the young men showed what their feelings were. I am sure their fingers itched to soundly slap the children who were to travel so many miles in close company with them. To my great joy and to my mother's relief the dignified old gentleman quietly took his seat next to me and in a fatherly manner comforted me, and gave confidence to mother, the more so when he introduced himself as Dr. Samson—a name revered by rich and poor both then and for years after in Kimberley and Johannesburg where he lived in strict accordance with the Bible commands, leaving father and mother, wife and children and home to help the poor and so follow Christ. Fortunately we had the front seat in the coach, and so were able to a small extent to separate ourselves from the rest of the passengers by drawing a curtain between the front and back seats. During the first day I began to feel very ill, feverish and heavy, as the heat of the day increased my fever did also, and after a while the old gentleman next to me lifted me on to his knee saying "I am afraid this little girl is ill, my name is Samson, Dr. Samson people call me, may I be of some assistance to you?" Poor mother, the innate reserve of her nature had kept her from saying anything to him until then, and she had just hugged me to her wiping my face from time to time with eau-de-cologne and whispering to me to be brave, asking if I felt ill, her own heart aching and her fears as to my condition growing greater and graver every minute. Dr. Samson took my temperature which proved to be very high and giving me his watch to play with or hold I suppose took my pulse, he then looked into my mouth and told mother he feared I had a sore throat—this proved to be the case—and after an hour or two he again examined my throat and pronounced the condition

to be that of quincy; needless to say poor mother grew more and more worried as the day went on, the more so as she could only get tepid water from a bag hanging at the side of the coach to moisten my fast swelling lips and throat. Fortunately Dr. Samson had a small case of homopathic medicines with him and was able to give some relief. At sunset we reached the town we were to spend the night at and the Dr. carried me in to the room arranged for us, and after a little while brought a large poultice which he put on to my throat. This gave me much relief, and after some time I fell asleep. Of course mother sat with me all night, giving me my medicine, and the Dr. came in two or three times to give further advice, and to give her confidence and courage.

The room we had was at best a very poor one, with mud floors, no ceiling, rough furniture, and a most uncomfortable bed, and at daybreak two cockerels sat on the window ledge outside our window and crowed lustily. At six o'clock we made a start again after taking several doses of Dr. Samson's medicine and having the poultice removed my throat seemed somewhat easier, and on having a hot bath in a basin I felt fresher and more alive, and although still feverish I was not worse. The day passed much as the previous one had and another troubled night when all kinds of strange noises kept us awake. The flapping of the canvas ceiling was distinctly eery, and the barking of an endless variety of dogs always found at outspans was disturbing and nerve racking. The Dr. paid us an early visit, advised mother to wrap me up in a rug and give me a drink of hot milk after having which he carried me to the now waiting coach and we began our third day's journey. We had by this time learnt what it meant to travel with a family of young children, not too well mannered and certainly uncontrolled by parents or older brothers and sisters. One of the boys had taken the nail brush from his mother's dressing case and was busy lustily scrubbing the mud floor of the bedroom they had occupied, while one of the little girls was using the toothpaste to clean her shoes. One of the elder girls was curling her fringe with a hairpin heated in the candle burning in a bottle, and the eldest girl (who subsequently became a fine singer) kept us all alive by screaming at her saying the smell made her nose and throat smart, and singing at the top of her rather loud and high pitched voice. I believe this voice helped to keep the family alive in the early days of the concert life of Kimberley.

Being an only child and very strictly trained, all this seemed very strange to me, and I can still feel the disgust it brought to my mind. I have met these people again and again in afteryears, and have seen the rise and fall of at least the sons, and read of the death of several. The sons and daughters of some are now heads of families, and so the years come and go. Through the care and attention of Dr. Samson and the nursing of my mother, my throat got better by degrees, and when 7 days after we left Cape Town we reached Kimberley after bumping over roads not worthy

KIMBERLEY IN 1871

of the name, sleeping in hovels, eating wretched food, not fit for strong healthy men, let alone nurtured women and children, I was at last able to sit up and take a little interest in things happening and life in general.

KIMBERLEY.

IN the days I am writing of, Kimberley was a town of canvas tents of all shapes and sizes dumped down anyway, anywhere, no idea as to uniformity or regularity, no attempts had been made to arrange streets, and each person had a claim near their tent, making it indeed a place of danger after dark.

Some kind friends of my father's had offered hospitality to my mother and self and were at the office of the coaching company to meet us, they took us to the group of tents belonging to them, one of which they had set apart for our use. It was known as a bell tent, made of single canvas with a pole in the centre, and had a small furrow dug round it to keep the rain from running into it. Storms were very prevalent and rain fell very heavily, often washing clothes and small parcels out into the so-called streets. This tent had been put outside the reed fence surrounding the actual group of tents and the tents belonging to our friends so seemed to be some distance from them, though really quite near, only a matter of a few feet. The furniture consisted of two narrow camp beds, a packing case with a white cloth over it as dressing table, another as a washing stand with an enamel jug and basin, a small camp stool, a grass mat, a candle stick with a tallow candle, and a small mirror hanging from a rail on the pole. Father's friends (for they really were strangers to us) bid us goodnight after a frugal but plain supper and mother and I retired to our tent to pass the strangest night of many strange ones. In later years I have often wondered what my poor mother's feelings were, she was a silent sufferer for she smiled when her heart must have been very heavy, and she was nervous in the strange surroundings—we had indeed come to a new world—even houses were not plentiful, just a few were built then, and those were small and simple, and to my mind canvas was very little protection from sun, rain and hail, and when early in the mornings stray goats used to wander round and even try to climb on to the tent, I grew terrified, and almost hysterical thinking that strange men were trying to get in. I was unused to seeing nude or nearly nude natives, and I had seen many during the evening passing the little camp, and was sure they had returned. My mother was, as I have said, a tall stately beautiful woman, and soon made friends of our host and hostess, but she found it difficult to accustom herself to the conditions then pertaining on the diamond fields and, poor thing, she was not at all happy there I fear. Camp fever was raging at the time and through bad water, lack of sanitary regulations, many children were stricken with this scourge, many dying and both mother and I, child though I was, looked forward eagerly to the

day when the oxwagons would arrive that were to take us to Pretoria, to Dad and to home.

Alas this was not soon to be, and our dreary waiting began. In those days transport of goods and people was mostly made by oxwagon, one or two men would join in buying one or more wagons tented and open, and would undertake to bring families and goods from the coast or elsewhere. These wagons were built without springs and were not very comfortable nor roomy, and travelling in them over unmade roads or tracks and through river drifts was not an ideal mode of locomotion, but much indulged in, and congratulations were freely given to all those who accomplished these journeys in safety and comfort through country unpopulated, roads unmade and rivers unbridged. Dusty, sunburnt and tired after being held up by full rivers and heavy rains, lack of water for oxen, and humans, they reached their homes. After two or three weeks spent in dust and dread, growing more weary of our surroundings, I was taken ill and after some days of high temperature and sickness the Dr. whom mother called in (our friend Dr. Samson) decided that I had an attack of the dreaded camp fever. Oh how we suffered, poor mother, I can see her now, strained and wan up day and night dreading the nights and yet wishing for the cool air only then possible. The friends with whom we were staying were kind according to their lights(but the strange surroundings, the howling of dogs and natives, the heat, impossible to describe, the unbearable nights, pain in every limb, a thirst unquenchable, nothing cool just canvas between the sun and my throbbing head, white and glaring, flies black and sticking to my skin—no comforts—the only change that of my temperature rising and falling, and the difference between delirium and sanity when imagination held me in its clutches. Dr. Samson, as I say, her only real true friend, I can see her now in my mind's eye sitting on an up-turned box, waving a paper fan over my face trying to keep the temperature of the tent a little cooler by hanging a wet bag over the part of it nearest to my head. She was indeed a beautiful picture of grief, and as the days passed and I improved a little, I often wondered why she should have had such suffering.

After some weeks I once again was able to be taken out a little and we met some of the Kimberley ladies and gentlemen who called on mother. Among these were Mr. Denis Muir, the manager of the De Beer's Mine, he very kindly offered to take me down the mine, and one day did so. He carried me on his shoulder and got into the large bucket which was taken down empty and brought up filled with soil in which diamonds were found. As we went down he promised to give me the first diamond found while I was in the mine and did so, it was very tiny, too small to have cut so my father kept it till I was 16 then had it put into a ring and gave it to me to wear. . . . Everything was very primitive but I was very proud to have been down the mine, and then after weeks and weeks of waiting one morning two men arrived who said they had come for us; they proved

to be a Mr. Meintjies and a Mr. Waldeck, the joint owners of a number of wagons, and brought a letter from my father to my mother.

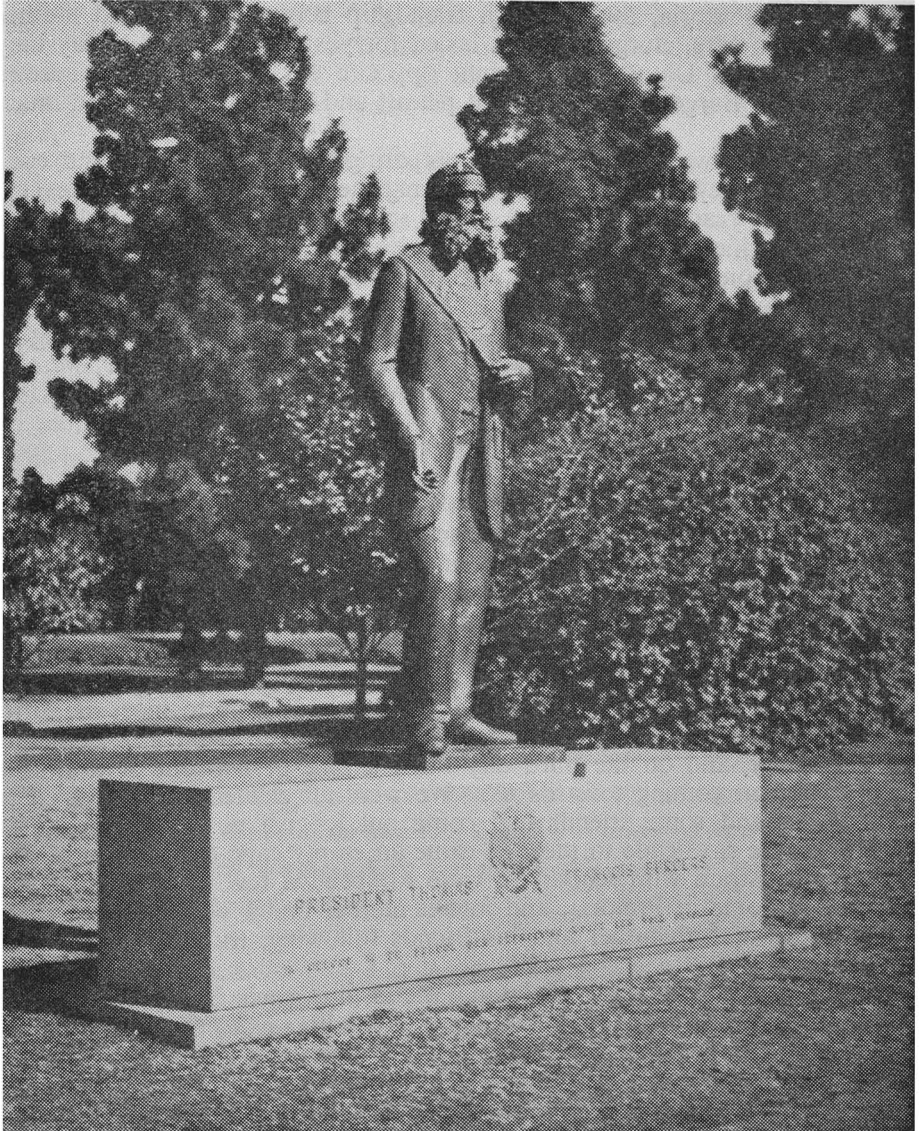
AN HISTORIC MEETING.

In a few days they were ready to start and mother and I bid a glad farewell to those whom we had met, and set out on our long journey of three weeks or more to sleep and live in a covered oxwagon with its high tented roof, to sit on our bed all day, to lie in it all night, to have our meals round the camp fire at nights, all these happenings were a great joy to me, a wonder and delight. Our conductors were friendly men, sons of old Pretorians, and their one object seemed to be to make us as comfortable as they could do, and so we started out, as I have said, to the land of our adoption, to meet my father and see our new home.

Wild animals abounded in these regions at this time, and again and again one of our kind conductors would lift me in his arms and we would stroll slowly among the outspanned oxen where wildebeest and koedoe were grazing with them. Springboks came along in hundreds looking lovely with their glossy brown skins and small white tufts on their tails. These charming creatures would leap across the road and rush off at the slightest noise; they are indeed most graceful animals with their little heads held high and limbs poised.

Many were the interesting stories Mr. Waldeck and Mr. Meintjies told me at these times, especially when outspanned after sunset we sat around the camp fire waiting for the moon to rise when we began our night trek. The native drivers would squat round their porridge pot and chat of fights of long ago, battles lost and won. They showed great respect for the beautiful lady and her little girl calling me "nonnie" and spoke of us as having come from the land of the big water, i.e. the sea, and often made and presented me with little figures of children and oxen made of mud and whips of small branches of the wild trees we found shade under at midday.

At last, after two weeks, we reached the Vaal River to find it in flood, the water of a dirty brown colour rushing down in waves, bringing branches of trees, tins, stones and garbage of all kinds, making it absolutely impossible for our wagons to cross by the drift. This meant a wait of days—so our wagons were drawn into a circle, in the centre of which ours was placed so as to protect us from attack of any kind of animal or human, and in this way we set out to make ourselves comfortable till such time, probably three or four days, as the river subsided. During the first day we noticed a cavalcade of horsemen followed by a wagonette drawn by six horses approaching and when it stopped near to our camp we found it contained Mr. Burgers with several others, all bound for Pretoria, where Mr. Burgers was to be elected President of the Transvaal. The men alighted and raising their hats to my mother, joined us at tea. After chatting a while they continued their journey crossing the drift by the pont

Statue of President T. F. Burgers in Burgers Park, Pretoria

(ferry) which was large enough to take the wagonette, but not the wagons of our camp. These days were full of history, it was being made daily. This incident (the meeting of Mr. Burgers) gave us the opportunity of meeting and speaking to the President elect before anyone else in Potchefstroom and Pretoria, and began a friendship between father and mother and Mr. and Mrs. Burgers, which lasted for years, for strange to say they came to live in Ulundi House right opposite our home in St. Andrews Street. Mrs. Burgers was a brilliant pianist and she and mother had much in common.

Eventually we found ourselves preparing to cross the river and continue our journey. After eagerly watching the water slowly recede, everything was in readiness and with much screaming of drivers, cracking of whips a terrified little girl holding on to her mother, who both were seated high on the bed in the wagon which took premier place in the row that slowly wound its way, first down into the bed of the river, then slowly crossed through and up the high bank and steep side arriving at last on the other side which meant they, wagons, oxen and people, were in the Transvaal after 19 days and nights travelling.

ALL OUR TO-MORROWS.

HOW my mother's heart must have rejoiced. She was at last about to meet her husband, my father, after several years and to begin again a new life in new conditions, in a new country, to meet people she had never seen. After a day or two we had settled down again and soon found evidences of a changed climate, different air, more rain, and on approaching Potchefstroom we were charmed to find a river with glorious willow trees on either side. Now in the old capital the President elect had been feted a few days before, and my father had come to meet us. Mr. Burgers had given him the note he had kindly taken from mother telling of our safety, and on the third day when a mile or two out of town, we saw horsemen coming towards us. We were all excited and delighted to find father and some friends had come out to give us a welcome.

With the cavalcade to meet us came an empty cape cart, this belonged to the Magistrate with whom we were to spend a few days before going on to our home in Pretoria, and into it mother and I were proudly taken into the town, with father and his friends following, truly a royal procession.

These were the days of loving friendship—each friend gave to the other freely of all they had if one were in trouble—your friend and neighbour came to your assistance, had you a sick child your friend helped you nurse it, had you any joy or celebration in your home, your friend again came to share it, happiness and sorrow, all was shared. There was nothing of service paid for; all was lovingly given, full measure and overflowing.

Our arrival was watched for by almost the whole population of the little town, and our welcome was just wonderful. Mother was at once taken to the hearts of the friends with whom we were to stay and when father led her away to the room prepared for their use I am sure no prouder man lived than he. I well remember the words spoken by our host to his wife as they left the room. They ran something like this: "There goes a fine woman, one who will be a real helpmate to her husband in this new land, may they begin life again in happiness and comfort, and be a blessing to each other."

The room set apart for mother and father they called the "Bridal Chamber" and I am afraid from that moment I began to feel the loneliness I always attribute to an only child, although when I was fed and bathed and put into the cot prepared for me in a corner, I soon found my father's arms around me and his loving goodnight kisses cheered me and gave me a feeling of importance. I now really had a Dad like other children — it had seemed a dream before, now it had become a reality.

As I have said before, we spent a few days in pretty Potchefstroom enjoying the hospitality of father's friends, many of whom gave tea parties in mother's honour and eventually started off, this time in a cape cart and four horses for our own home in Pretoria. Needless to say we were more than delighted to be getting near our journey's end.

To be continued.

Wisseltrofee vir Laerskole

AS bydrae tot die eeufees van Pretoria het die Genootskap Oud-Pretoria besluit om 'n skild jaarliks as wisseltrofee uit te loof aan die Pretoriase laerskool wat met die mooiste tuin kan spog. Om onregverdige mededinging uit te sluit is besluit om hoërskole wat gewoonlik oor meer fondse en beter fasiliteite beskik, buite rekening te laat.

Die belangrikste oogmerk met die hele skema is om die aankweek van en liefde vir plantegroei inheems aan Pretoria en omgewing, aan te moedig, of blomme en plante wat vroeër verteenwoordigend van Pretoria was — soos die outydse rankroos uit die dae toe Pretoria as die stad van rose bekend was. Op hierdie aspekte sal spesiaal gelet word by beoordeeling.

Die skild sal van witstinkhout wees met 'n pragtige reliëf van silwer waarop verskillende inheemse plante- en blomsoorte afgebeeld is.

DIE WAPEN VAN ONS GENOOTSKAP

OP die buiteblad van *Pretoriana* pryk die nuwe wapen van die Genootskap Oud-Pretoria. Hierdie wapen is uit verskeie voorstelle van ons lede saamgestel en deur heraldiese deskundiges in Holland en Engeland goedgekeur.

Reeds geruime tyd het u bestuur ontwerpe vir 'n wapen oorweeg. Intussen het ons 'n tekening van die ou Kerk op Kerkplein deur J. H. Pierneef gebruik. Onderwyl het mnr. J. van Beyma en ander persone ontwerpe ingedien. Dit is toe besluit dat die voorsitter, met inagnam van die ingediende ontwerpe, 'n wapen moet ontwerp. Vir die finale tekening en stempels is ons aan mnr. Gerard Rissik besondere dank verskuldig. Deur sy bemiddeling het mnr. Goodwin in London die tekening en die kleurdrukstempels laat vervaardig. Ons hartlike dank aan mnr. Goodwin en sy firma vir die skitterende werk en hul bereidwilligheid om ons te help.

In die eerste kwartier van die skild is 'n eland in 'n rustende houding. Die eland is gekies omdat Pretoria oorspronklik op die plaas Elandspoort aangelê is. Hier het die Voortrekkers uiteindelik tot rus gekom.

Die tweede kwartier bevat die wapen van Ouddorp, Suid-Holland, waar Johannes Pretorius die stamvader van die geslag in S.-Afrika in 1642 gebore is. Vanuit die naby geleë hawe Goedereede of Goeree het hy in 1665 na Kaapstad gevaar.

In die derde kwartier is die geskiedkundige ou kerk wat vir soveel jare op die kerkplein van Pretoria gestaan het.

Ten slotte kom die twee veer skryfpenne wat die werk van ons Genootskap simboliseer nl. om die geskiedenis van Pretoria op te skryf van die tyd af toe Johannes Pretorius in diens van die V.O.C. na Suid-Afrika gekom het.

Onderaan die leuse: „*Ons beskerm die verlede in die hede.*”

W. PUNT.

Die „Staatsmodelschool”

DIE AGTERGROND.

DIE opbou en ontwikkeling van die onderwys in die voormalige Suid-Afrikaanse Republiek was 'n langsame en langdurige proses, 'n ontwikkelingsgang wat deur staatkundige veranderings meer as eenkeer onderbreek is, maar in die negentiger jare van die vorige eeu bespoedig is. Die uitbreek van die Tweede Vryheidsoorlog het hierdie ontwikkelingsproses afgesluit vir sover dit volgens die riglyne van die Transvaalse Republikeinse owerhede beplan was.

Volgens die Transvaalse onderwyswette van 1882 en 1892 was die sorg vir onderwys en opvoeding 'n taak wat op die skouers van die ouers gerus het. Hulle moes die inisiatief neem in verband met die oprigting van skole. Wanneer die ouers so'n besluit geneem het, dan was die Regering bereid om so'n skool of dergelyke skole te subsidieer.

Die onderwys en opvoeding wat die toekomstige landsburgers in hierdie gesubsidieerde skole ontvang het was tweeledig. Dit was van 'n godsdienstige strekking en tewens bedoel om die landseuns en -dogters voldoende kennis by te bring om as volwaardige burgers en burgeresse die taak te vervul wat hul aanstaande burgerskap outomaties ingesluit het.

Die onderwys was bygevolg Christelik en Nasionaal, twee histories gegroeide begrippe wat in die loop van die jare essensieel geword het waar dit onderwys en opvoeding in Suid-Afrika betref.

Ofskoon die Transvaalse landsvaders teen suiwere Staatsonderwys was, te wete daardie soort onderwys waarby die owerheid die voortou neem en geen of slegs geringe seggingskap van die kant van ouers van skoolgaande kinders toelaat of wenslik ag, het hulle andersyds gevoel dat landsomstandighede dit gebiedend maak om in 'n paar uitsonderlike gevalle van die oorspronklik beoogde en algemeen erkende en aanvaarde beleid af te wyk.

In die drie onderwyswette van Staatspresident Thomas F. Burgers en Staatspresident S. J. P. Kruger, wette wat in 1874, 1882 en 1892 deur die Republikeinse Volksraad goedgekeur is, kom hierdie twee kenmerke van die Transvaalse onderwysstelsel voor.

Staatspresident Burgers se "*Hoogere School*," bedoel vir die opleiding van eie staatsamptenare, het slegs tot kort na die Britse anneksasie bestaan.

Na die Eerste Vryheidsoorlog het die toenmalige Superintendent van Onderwys, ds. S. J. du Toit, weer daarna gestreef om 'n soortgelyke skool in Pretoria in die lewe te roep. Hierdie skool, die sogenoemde Opleidingskool, het onder leiding van mnr. Wessel Louis, gebloe en aanvanklik in die beoogde behoeftes voldoen.

Mnr. T. J. Kruger, seun van die Staatspresident, het o.a. hierdie skool

Die „Staatsmodelschool” vandag. Die gebou word huidig deur die Provinsiale Onderwysdepartement gebruik

besoek. Nog 'n leerling van hierdie skool was die later so bekende en geliefde digter Jan F. E. Celliers.

Hierdie „*Opleidingskool*” was geleë aan Prinsloostraat en het na heelwat lotgevalle verdwyn. In die oorspronklike skoolgebou is tans 'n aantal Indiërwinkels gevestig. Die woning van die toenmalige skoolhoof, die reeds genoemde mnr. Louis, wat op die hoek van Kerkstraat en Prinsloostraat geleë was en in die sewentiger jare as woonhuis van Staatspresident T. F. Burgers gedien het, het reeds jare gelede onder slopershande verdwyn. Op hierdie wyse het die oudste inrigting vir gevorderde onderwys in die Transvaalse hoofstad verdwyn.

Die onderwyswet van 1882 het, behalwe die reeds genoemde opleiding van owerheidsweë, ook die opleiding van Transvalers as onderwysers beoog. Tydens die Superintendentskap van ds. S. J. du Toit en sy opvolger H. Stiemens, is hierdie ideaal nie verwesenlik nie.

Dr. Nicolaas Mansvelt was, danksy die steun van die Republikeinse regering, in staat om hierdie gedagtes van die ou landsvaders, gedagtes wat weer in die onderwyswet van 1892 beliggaam is, te verwesenlik.

In 1893 het die opening van die „*Staatsmodelskool*” plaasgevind. Dit sou tot 1897 duur voordat die „*Staatsmodelskool*” behoorlik gehuisves was in die gebou aan Van der Waltstraat, langsaan die voormalige „*Ebenhaezerskool*,” een van die oudste skoolgeboue in Pretoria wat onlangs deur slopers afgebreek is om plek te maak vir die nuwe gebou bestemd vir die afdeling Sensus, Statistieke en die Bevolkingsregister.

Na jare kon op 19 Januarie 1897 met die werksaamhede in die „*Staatsmodelskool*” begin word.

DIE GEBOU.

AFBEELDINGS uit die tyd van oprigting van die „*Staatsmodelskool*” toon aan dat die gebou uitwendig weinig veranderings ondergaan het sedert dit in 1897 in gebruik geneem is. Die argitekte van die Transvaalse Department van Openbare Werke wat vir die ontwerp verantwoordelik was, het daarin geslaag om 'n gebou te ontwerp wat argitektonies as 'n sieraad beskou kan word. Dit is 'n waardige verteenwoordiging van die laat negentiende eeuse Wes-Europese boustyl, waarby behalwe van baksteen, van plaaslike sandsteen gebruik gemaak is om 'n harmoniese geheel te skep.

Die owerheid het twee ideale in gedagte gehad toe die „*Staatsmodelskool*” gebou is. Nie alleen moes die gebou vir die opleiding van toekomstige onderwysers dien nie maar tewens sou dit 'n modelskoolgebou word, 'n voorbeeld van wat die Regering in verband met die bou van skoolgeboue voor oë gehad het.

Dat die skool in hierdie opsig aan sy doel beantwoord het, is duidelik aangesien dit tot 'n betreklike kort aantal jare gelede nog as skool in gebruik was.

*KEN U HULLE? Die persone op hierdie foto was almal verbonde aan die „Staatsmodelschool”
as leerlinge of as onderwysers. Indien u sommige van hulle kan
uitken, sal ons bly wees om van u te hoor.*

Saam met die inwendig verwaarloosde gebou van die voormalige „*Staatsgymnasium*,” ’n gebou wat as administratiewe sentrum diens doen en reeds hier en daar verbou is, en die voormalige „*Staatsmeisjesschool*,” vandag die „*Hamilton School*,” is die bestaande gebou van die „*Staatsmodelschool*” nog die enigste herinnering aan die uitvoering van die jarelange beoogde planne van die Transvaalse Republikeinse owerheid om, behalwe ’n deel van die onderwysorgaan aan die ouers oor te laat, self die voortou te neem waar en wanneer dit nodig geag is.

DIE STAF.

IN 1899, kort voor die uitbreek van die oorlog, was mnr. F. W. Wagner hoof van die „*Staatsmodelschool*.” Hy is bygestaan deur die here O. Boersma, C. R. Frowein en M. Vaandrager as assistente van die Normaalafdeling. Die ander deel van die werksaamhede is versorg deur ’n elftal assistente en assistentes terwyl daar verder nog ’n vyftal vakonderwysers aan die skool verbonde was. In 1898 was die aantal leerlinge van die Normaalafdeling en die laer afdeling (gewone onderrig), 264. Die skool het gebloei en die gehalte van die onderwys uitstekend soos uit beskikbare onderwysverslae afgelei kan word.

DIE OORLOG.

Die oorlog het die onderwys in Pretoria van die begin af begin ontwig. Onderwysers en leerlinge het óf velddiens óf ander werksaamhede in verband met die veranderde omstandighede begin verrig. Die owerheid het besluit om die „*Staatsmodelschool*” te sluit.

Die volgende bestemming van die gebou was dat dit as tydelike verblyfplek vir ’n aantal Britse krygsgevangenes gedien het. Soos bekend was die tans afgetrede Britse Premier, sir Winston Churchill, een van die gevangenes.

Aan die verblyf van die Britse krygsgevangenes herinner vandag nog skilderye van die oorlogsterrein in ’n voormalige klaskamer, tekenwerk wat bewaar gebly het. Op las van die Republikeinse owerheid is ’n ander tekening, aanstootlik vir die owerheid, verwyder.

NA DIE OORLOG.

DIT het die opsteller van hierdie memorandum aan tyd en geleentheid ontbreek om die geskiedenis van die „*Staatsmodelschool*” gedurende en na die oorlog noukeurig na te gaan. Dit kon egter vasgestel word dat die gebou tydens die oorlog in gebruik geneem is as „*High School*” vir seuns en dogters en as sodanig die skakel vorm tussen die huidige „*Pretoria Boys' High School*” en die „*Pretoria Girls High School*.” Tot betreklik kort gelede het die eerbiedwaardige gebou nog as skool diens gedoen.

BELANGSTELLING.

'n SAAMVATTENDE geskiedenis oor die gebou bestaan daar, sover dit die opsteller van hierdie memorandum bekend is, nie. Onder die geskrifte van jonger datum waarin oor die plek van die „*Staatsmodel-school*” in die outydse Transvaalse onderwysstelsel uitgewei is, kan die volgende twee studies genoem word:

- (a) A. K. Bot; „Die ontwikkeling van onderwys in Transvaal” (Pretoria, 1951);
- (b) Dr. J. Ploeger; „Onderwys en Onderwysbeleid in die Suid-Afrikaanse Republiek onder ds. S. J. du Toit en dr. N. Mansvelt (1881—1900), soos verskyn as deel I van die Argief-jaarboek van 1952.

Tenslotte mag verwys word na 'n artikel in „*The Pretoria News*” van 13 deser waarin, onder die opskrif „More about an old school” deur mnr. J. A. Kieser verklaar is: „**All in all there is reason enough to have this historical building proclaimed an historical building.**”

— J. PLOEGER.

Fonteinedal dalk herdenk

DIE Pretoriase stadsraad is deur die Genootskap Oud-Pretoria versoek om 'n gedenkplaatjie in die Fonteinedal aan te bring op die plek waar die eerste opstal, dié van Lucas Bronkhorst in 1839, gebou is. Die aankondiging is onlangs op 'n vergadering van die Genootskap deur ons voor-sitter, dr. W. Punt, gedoen.

VOLKSKAS SE BYDRAE

Volkskas het aangebied om sy uitstalling op die Nywerheidstentoonsteling in Pretoria vanjaar aan die Genootskap Oud-Pretoria te wy, het mnr. Willem Nel, skakelbeampte van Volkskas, onlangs aangekondig. Een of ander geskiedkundige gebeurtenis uit die stigtingsjaar van Pretoria 1855, sal op die uitstalling uitgebeeld word.

'n Besoek aan Ouddorp

GEDURENDE September 1953 het dr. W. Punt, die voorsitter van die Genootskap Oud-Pretoria, 'n besoek aan Ouddorp, die dorp in Suid-Holland vanwaar die Pretoriusfamilie oorspronklik vandaan kom, gebring. Hierdie besoek het ten doel gehad om die ou bande wat daar gevolglik tussen Ouddorp en Pretoria bestaan, weereens in herinnering te roep.

*Dr. Punt oorhandig die Eeufeesalbum aan mnr. Kleijnenberg,
Burgemeester van Ouddorp*

Ouddorp is baie oud. Die hoeksteen van die stadstoring dateer uit die jare 800—1000. Toe het die ou kerkie, die St. Annaparochiekerk, reeds bestaan. Dit was gedurende die Hervormingstyd dat die van Pretorius vir die eerste keer sterk op die voorgrond getree het toe ds. Wessel Pretorius as Hervormde predikant in die kerkie die Evangelie verkondig het.

In 1665 het een van die Pretoriusse sy rug op sy geboortedorp gekeer en na Suid-Afrika gekom. Dit was een van sy afstammelinge, nl. M. W. Pretorius, wat Pretoria gestig het.

Burgemeester Kleijnberg het in sy verwelkomingswoord daarop gewys dat 'n volk wat sy geskiedenis nie ken nie, geen volk is nie. Dit is ook daarom dat die inwoners van Ouddorp altoos in tye van nood in die verlede inspirasie gaan soek het, Dr. Punt se besoek het hierdie bande met die verlede versterk.

Dr. Punt het in sy antwoord daarop gewys dat dit vir hom 'n buitengewone oomblik is om die Ouddorpers namens die burgermeester van Pretoria te kan toespreek. Hy voel gelukkig dat hy 'n wyle in die gemeente waar die voorvaders van Pretoria gewerk het, te kan vertoef. In vergelyking met Ouddorp is Pretoria nog jeugdig, maar ons moet nie vergeet nie dat die eerste Blankes maar 300 jaar gelede na Suid-Afrika gekom het. Ons het nog 'n wye veld om te ontgin en Nederland kan ons in die opsig nog baie leer. Dr. Punt het voorts verklaar dat Pretoria sekerlik die mooiste stad is in Suid-Afrika. Daar kan egter nie groei wees sonder om op die verlede te bou nie en dit is juis omdat daar soveel moois in ons verlede is, dat hy Ouddorp 'n besoek gebring het.

Inskeepshawe, Goedereede. Huise op voorgrond is gebou toe die eerste Pretorius in 1665 vertrek het. In die agtergrond kan die beroemde ou toring van Goedereede gesien word.

Namens die burgemeester van Pretoria het dr. Punt daarna 'n eksemplaar van die Eeufeesalbum van Pretoria aan die burgemeester van Oud-oorhandig om vir die nageslag te bewaar.

'n Hartbeeshuisie in Nederland

DIE hartbeeshuisies was kenmerkend van die tipe wonings wat deur die Trekkers in ons land opgerig is. Dit was tydelike huisies wat van ongebakke stene, strooi en hout aanmekaar gesit is om aan die eenvoudigste behoeftes te voorsien. Ons beseft nie altyd nie dat hierdie huisies ook in Nederland voor die begin van die eeu vry algemeen voorgekom het op die platteland. So 'n huisie is 'n „Plaggenhut” genoem. Die afbeelding toon een van die laaste „Plaggenhutte” naby Ouddorp wat omstreeks 1913 afgebrand het en nie weer herstel is nie.

*Miniature
Statue of
President
Kruger*

The Kruger Miniatures

EVERY year many thousands of South Africans as well as large numbers of visitors from overseas and the territories north of the Union visit President Kruger's house in Pretoria and come to look at the group of five bronze figures which now stand on Church Square.

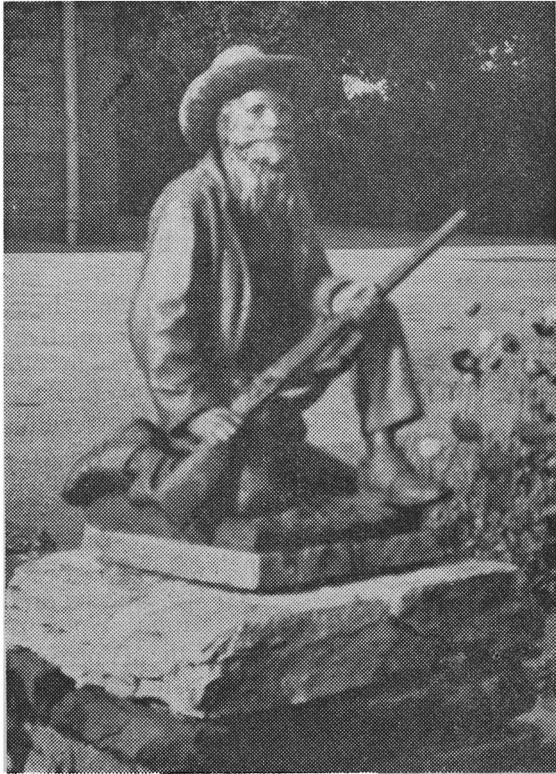

The burly figures of the old President and the four burgers sitting around him are amongst the best-known of the relatively few statues in our country, and, like the other work of Anton van Wouw, their creator, they are excellent examples of the sculptor's art which are much admired.

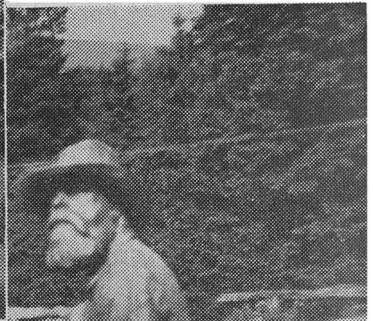
To the citizens and the farming community of the Transvaal, and particularly the descendants of those who lived and worked with President Kruger, they have a special and more intimate meaning which is difficult to define but which is nevertheless quite understandable.

Van Wouw created a number of small bronzes amongst which such figures as "*The Hunting Bushman*," "*The Dagga Smoker*," "*The Scout*" and "*Bad*

News" are probably the best known but very few people seem to know that miniatures of the five figures on Church Square are in existence or where they are.

Two Kruger

Miniatures

A miniature of the statue of the President which is about two and a half feet high, is in the entrance hall of the Rand Club to which it was presented by the well-known financier Sir Ernest Oppenheimer who acquired it in Cape Town many years ago.

Miniatures of two of the burgers, the one resting his cheek on his hand and the other with his hand on his bandolier, who appear to be the younger men in the group, are housed in Sir Ernest's beautiful Johannesburg home.

The figures of the two older men, those who have both hands on their rifles, stand in the garden of a house in Peebleshire in Britain and are the property of Mr. James Marshall, the eldest son of the late H. B. Marshall who was a very well-known citizen of Johannesburg at the end of the 19th century.

It is not uninteresting to record that a marble miniature of one of the figures is in possession of Dr. H. J. Raubenheimer of Pretoria. This is, as far as can be ascertained, the only statue that Van Wouw ever made in marble and Dr Raubenheimer has a certificate from the sculptor to that effect.

A further point of some interest is that we are informed on excellent authority that the models from which the figures were made were not

Transvaal burgers but Neapolitan fishermen who posed for Van Wouw during a sojourn in Italy. Perhaps someone who knows the facts could confirm this.

Those who are interested in the famous group would also like to know whether miniatures or copies of the four plaques depicting outstanding occasions in the President's life, which surround the base of the statue, exist, and, if so, where they are.

Some of the original large scale figures were removed to Britain by Lord Kitchener and were domiciled in his garden and in the grounds of the School of Army Engineers, but, through the instrumentality of General Botha they were returned to South Africa, and we are sure that all South Africans sincerely hope that the miniatures will one day find themselves together in an appropriate museum or other suitable domicile in our country.

G.R.

PRETORIA-TSHWANA

FEW people realise that Pretoria actually has two names. While we Europeans call our city *Pretoria* thereby commemorating that brave Voortrekker Andries Pretorius and his son M. W. Pretorius, the founder of the city, the Bantu refer to Pretoria as *Tshwana*. The reason why the Natives call it Tshwana, is because it is probably the birth-place of the founder of five important Basuto tribes according to Marion Walsham How in the *Pretoria News* of the 16th June.

It is said that where Pretoria now stands there once lived a branch of the ancient Ba-Fokeng people under their easy-going and amiable chief who abhorred war and even tried to be on friendly terms with the restless little yellow Bushmen who once upon a time in the distant past roamed the hills around Pretoria.

It is related that about the year 1540 a young chief called Tabane with his tribe called the Bakhatla settled near Pretoria. He most probably came from Bechuanaland. After a while he married one of the daughters of this friendly chief of the Ba-Fokeng thereby forging close family and diplomatic ties between the two tribes. The name of the daughter was Mathulare and from their marriage there issued five great tribes—the Pedi, the Makhlokoe, the Basia and the Tlokoa of the tragic queen Mantatisi who through circumstances, helped ravage the pre-European Transvaal striking terror into the hearts of all those who were unfortunate enough to cross her path. The fifth tribe was that of the MaPhuting under two chiefs, one of whom was Tshwana. The name appears more than once amongst the different chiefs of this tribe, but whether they gave it to the place they originated from, or got it because they came from there, is not known.

VARIA

'n Boesman het geen siel nie en is nie 'n mens nie

IN die panwêreld van Oostelike Transvaal, in Nu-Skotland en Chrissiemeer se wêreld was daar vanmelewe baie Boesmans en die boere in daardie streek het nogal moeite met die nasie gehad. Hulle was skaapdiëwe en het dikwels vee met hulle gifpyle bewerk en die veewagters gemolesteer. As hulle dinge te bont gemaak het, is 'n kommandotjie op die been gebring om die Boesmans te tem.

Een van die boere van die panwêreld het kort na so 'n program Pretoria besoek en ook na President Kruger se huis gegaan om hom te groet en na sy welstand te verneem. Die President was gekant teen die hardhandige optrede teen die Boesmans.

„Ek hoor julle het weer so 'n strooptog teen die Boesmans gehad. Skaam julle julle nie om so onbarmhartig en hardhandig op te tree nie? Julle sal nog tot verantwoording vir die skepsels se siele en lewens geroep word.”

„Maar President, 'n Boesman het mos nie 'n siel nie en is ook mos nie 'n mens nie. Hulle is maar net diere”.

„O so, is dit julle opvatting? Kan jy my 'n dier opnoem wat honde aanhou en vuur maak?”

„Nee President, om die waarheid te sê moet ek lieg. Ek kan nie”.

„Nou ja ? ”

Meester Louis alias „Ou Don”

MET 'n oop „paraplu” gewapen om die felheid van die somerson af te weer en in 'n swart „Everlasteringse” baadjie gedos (Everlastering is 'n materiaal van Angorabokwol gefabriseer en wat deur die boere „Evertlastering” genoem is), met 'n klompie boeke onder die arm en met 'n paar ekstra hoë polvye, kom meester Louis gereeld elke more van sy huis in Prinsloostraat na die Staatsgimnasium statig aangestap na sy klaskamer in 'n grasdakhuis waar die ou Stadsaal vandag staan.

In sy klaskamer tooi hy hom verder met 'n randlose swartfluweel mussie. Sy yl grysaardjie en sy grysende lang hare het nogal 'n opmerkbare kontras met sy mussie gevorm. 'n Ronde grysende figuur met 'n lang stok in die hand en met meetkunde-stellings en algebraïese vraagstukke op die swartbord, het onuitwisbare indrukke nagelaat. Selfs die 58 vervloë somers kon my indrukke nie verflou nie en nog minder uitwis.

Meester Louis het dissipline op 'n manier gehandhaaf en tog het ons nogal baie pret gemaak. Hy was 'n ernstige persoon en het ons verskeie lewenslesse ingepeper — hy kon so aanhou met 'n ding. „Ja jongens, alle zondes worden gestraft, daaraan behooren jullie nooit te twyfel.”

„Meneer, meneer,” sê Hendrik Scheepers „watter zonde het Meneer gedoen dat die swartbont koei meneer gister op die markplein onderstebo gehardloop het . . . ?”

„Je bent 'n verrotte perzik Scheepers en bederft my al de jongens”.

Wat 'n hilariteit. 'n Skaterlag weergalm, Hendrik vryf sy hande van voldoening dat hy ou Don so in die hoek gejaag het en ons lag na hartelus.

„Niet lachen jongens. Als Meneer Louis lacht dan mogen jullie ook wel lachen”.

„Ja Meneer . . .” word in 'n koor van 40 jongmansstemme gehoor. Die baldadige tergery is natuurlik die gevolg dat die rottang-periode by ons as leerlinge van die Staatsgimnasium in die verskiet verdof het.

Voordat meneer Louis 'n dosent aan die Staatsgimnasium geword het, het hy sy eie skool gehad. Generaal Kemp en ek meen mnr. Piet Grobler later die Minister van Lande, was leerlinge van hom. Die slaap-en wasgeleenthede was vir sommige kosgangers maar erg primitief. Die was-plek was 'n kraan voor die deur en verskeie seuns moes in 'n stal slaap. Die eiendom van meester Louis was vroeër die woning van President Burgers. As meester 'n nuwe kosganger sy bed in die stal gaan wys — die krip is nooit verwyder nie—het die seun gewoonlik beswaar gemaak. „Ek is jammer Meester Louis maar ek is nie gewoond om in 'n stal te slaap nie, en wil dit nou ook nie doen nie.”

„Zoo myn lieve jongen, is dat zoo. Kan u my zeggen waar Onze Lieve Heer geboren is . . . ?”

„In Bethlehem . . . in 'n stal Meester.”

„Nou dat is braaf van u. Is u wellicht beter als onze lieve Heer . . . ?”

„Nee meester . . .”

„Nou ja myn lieve jongen, u gaat ook maar in die stal slapen . . .”

Aansoek om 'n betrekking

SKOLE was in die kinderjare van die Republiek maar skaars. Die kinders moes maar bontstaan en spartel met die *Trap-der-Jeugd* en die *Kort Begrip* en die skryfkuns.

Oom Piet Vermaas het die geluk gehad om 'n meester in hande te kry om sy kinders en die van die bure onderrig te gee.

Oom Piet het met een of ander aangeleentheid op Pretoria gekom en het toe die President genader ten behoeve van sy seun Barend.

„President, my seun Bennie was nou vir 2 jaar by ou Meester Fokkema op skool gewees en hy is soos meester sê 'n knap seun en kan nou sy *Kort Begrip* met skriftuurplekke en die lang woorde van die *Trap-der-Jeug* met toe oë spelle. Is daar nie 'n kans dat hy ook 'n betrekking kan kry nie President?”

„Ek is baie jammer Piet maar al die hoofbetrekkings is reeds gevul en vir 'n klerk is jou seun te ongeleerd!”

— Oom HANSIE KLEYNHANS.

Some Memories

Notes of a conversation with Mrs. Greenlees and Mrs. de Zwaan. Schools and Teachers.

IN 1878 two American schoolmistresses, Miss Clary and Miss Ruggles, arrived in Pretoria. They had been brought from America by the Dutch Reformed Church to open a school for girls in Pretoria. The school opened in 1879 and was held in the konsistoriekamer (vestry) of the old thatched church on the Square. This school was, however, short-lived, for Miss Clary died about a year after she came out, and after her death Miss Ruggles returned to America. Mrs. Greenlees can just remember Miss Clary. She was a tall, frail, nice-looking, elderly lady with blue eyes. Miss Ruggles was smaller and darker. Naturally they both had American accents and the children were taught to spell in the American manner, for example, "plow" for "plough." Miss Clary is buried here in the old cemetery and hers was the first marble tombstone which Mrs. Greenlees and Mrs. de Zwaan saw in Pretoria. What impressed them, too, as children, was that this marble tombstone, itself a rare and remarkable thing, had come all the way from America — from Concord, Massachusetts, to be precise.

Afterwards Mrs. Greenlees and Mrs. de Zwaan went to the Wesleyan Methodist Day School which was in Andries Street where the recently demolished Hartley Hall stood, on part of the site now occupied by the new Netherlands Bank. This school was run by another American teacher, Catherine Rhodes Watt, a wonderful woman. She, like Miss Clary and Miss Ruggles, was from Mount Holyoake, Boston, Massachusetts. She was an inspired teacher and her old pupils still remember her with gratitude and affection. Mrs. Greenlees said that geography with Miss Watt was not merely the then usual list of exports and imports, towns and rivers. The children learnt about the customs, manners and costumes of the various countries. So comprehensive was this knowledge that when Mrs. Greenlees was a grown woman, her comments on Japan deceived a traveller from the East into thinking she had visited the country. "In those days," added Mrs. Greenlees, "we were taught general knowledge. Miss Watt always said that your education begins only when you leave school."

In the accompanying photograph of a Sunday School Picnic at the Thorns (Kilnerton), Miss Watt is seated in a basket chair in the middle of the group. From under the little, black, bonnet hat — very like the hats of today Mrs. Greenlees said — which she affected, looks out the vital, intelligent face of this born teacher. The very small child third from Miss Watt's right is Mrs. de Zwaan, while Mrs. Greenlees was the rather bigger

SUNDAY SCHOOL PICNIC AT THE THORNS — PRETORIA, 1885

child third from the end of the same row. (To the left of the photograph as it faces you).

Dr. Andrew Murray was instrumental in establishing a branch of the Huguenot Seminary in Pretoria. It was first called the Prospect Seminary, but the name was later changed to Ebenhaëzer School. The school — it has since been demolished — stood at the corner of Van der Walt and Schoeman Streets. A South African, a Miss Malherbe, came from the Huguenot Seminary in Wellington to be the principal of the new school. Miss Malherbe was a short, dark woman. She wore her long, wavy hair in a thick plat round her head. She was a good disciplinarian — strict but kind.

Miss Watt joined Miss Malherbe at the Prospect Seminary and most of the children went with her. Later Miss Watt left Pretoria to teach at Salt Lake City, but she kept in touch with some of her old pupils and from her letters Mrs. Greenlees learnt a great deal about the Mormon capital.

After a time Miss Malherbe got a young man to teach the girls Dutch. His name too, was Malherbe, but he was not related to the principal. Mrs. Greenlees recalled one occasion when he was endeavouring to teach them the genders of nouns. One girl, called Maggie, returned the invariable answer "Ik weet nie" to all his questions; and, at last, in despair he asked her "Welk geslacht is 'man,' Maggie?" This time Maggie varied her reply. "Onzydig," she said. At first Mr. Malherbe was held in great respect for he was a B.A. and that was an exceptional thing in those days; but, when the girls discovered that he was only twenty-one, all their respect for him vanished for they had suitors older than that!

Shortly afterwards Mrs. Greenlees left Pretoria to finish her education at the Huguenot Seminary in Wellington with which her own school was so closely connected.

MEN OF THE TIMES

M. W. PRETORIUS. The former President had married for the second time, a Mrs. Hartogh, and was living almost opposite the present police barracks, when he used to come to see Mr. Meintjes (the father of Mrs. Greenlees and Mrs. de Zwaan). Mrs. de Zwaan said that, although he must by then have been in his seventies, he was still a fine figure of a man — tall, well set-up and with a large moustache. Altogether he looked rather like an old-fashioned English colonel, and must have been very good-looking when he was a young man. Mrs. de Zwaan still remembered him vividly although she was a very small child when he used to come to her father's house.

RIDER HAGGARD. He was only twenty-one when he came to the Transvaal. He was thin, of medium height and had rather sharp, clear-cut, refined features, blue eyes and a soft speaking voice. He was a simple, unspoilt English boy who found everything in the Transvaal very interesting.

He was most observant — probably the writer's eye was already manifesting itself. Mrs. Greenlees remembers his coming back from the Northern Transvaal and saying to her sister, Chrissie, "Oh, it's a wonderful country! A beautiful country. What couldn't one do with it!" On being asked what he meant, he replied, "What couldn't one write about it!"

The plots of his novels may even then have been taking shape in his mind. He and a friend, a Captain Cochrane, built Jess's Cottage themselves. In those days there was a little stream, bordered by a quince hedge, flowing from Berea Park to Jess's Cottage. Mrs. Greenlees remembers this stream well. She often played along its banks.

ALBERT BRODRICK. (Merchant and poet). He was an Irishman with the vivacity of his race. Of medium height, he was stockily built and had bright, twinkly eyes and reddish hair. His voice was baritonish. He was always very gay and amusing. He had a son, Allan, and a daughter, Mabel, and was a frequent visitor at the Meintjes's house.

H. F. GROS. (The photographer). He was a Swiss and pronounced his name "Gro." His was the first little double-storeyed building in Pretoria. It was on the corner opposite the present C.T.C.

THE LADIES.

On being asked who were then the reigning beauties, Mrs. Greenlees said that in those fortunate days there were so many men and so few girls, that all the girls passed as beauties. After reflecting for a moment, she added that on the whole the girls had very good complexions, curly hair and small feet, and that last despite the fact that they walked everywhere. It was quite the usual thing to go for a picnic to Wonderboom Poort, walking back after having picnicked all day. Probably the girls' good complexions were due to the fact that they neither drank nor smoked and that they had plenty of exercise to keep their blood in circulation.

The last story Mrs. Greenlees told was of Mrs. McCorkindale's little ox-waggon. Mrs. McCorkindale, the widow of the well-known Andrew McCorkindale, never would keep a carriage and pair, but went everywhere — even to Government House — in her little ox-waggon. It was really a stout, little cart drawn by two oxen and it had a stepladder for her to get in and out. She said it was slow but sure!

— J.H.D.

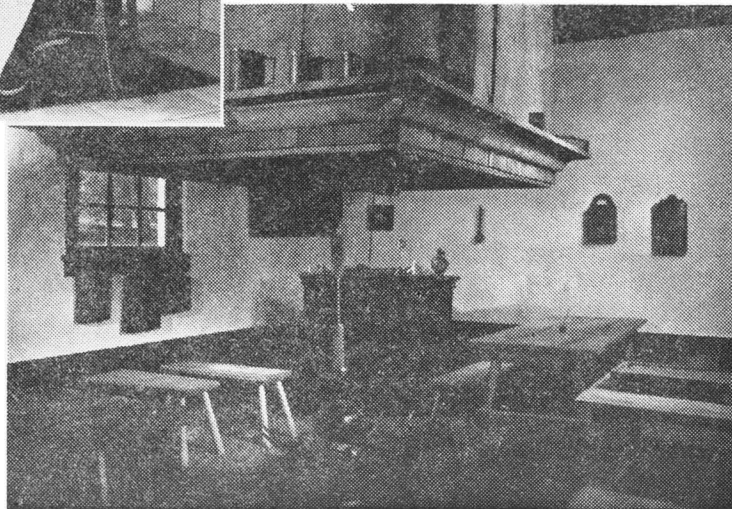
THE cultured man does not think of the past only, he lives the past. There is no present for man, only past and future. The present is continually merging into the future.

*PRESIDENT KRUGER'S SPIRIT AND THAT WHICH HE STOOD
FOR WILL NEVER DIE. IN HIM THE PAST, THE
PRESENT AND THE FUTURE OF A
PEOPLE ARE SYMBOLISED*

Bruiloftsdrachten Marken. 1910

Schooltje Lhee (Drenthe). Interieur

'n Suid-Afrikaanse Opelugmuseum

HOE sal dit wees as daar eendag — en ook nie in die verre toekoms nie — op 'n terrein wat aan die stad Pretoria grens 'n opelugmuseum kom?

En wat sal daar alles te sien wees?

En wat is die idees wat daar agter so 'n museum sit?

Die Genootskap Oud-Pretoria is die laaste paar jaar met hierdie en aanverwante gedagtes besig. Sy lede is bewus van die groot aantal voorwerpe van sentimentele en kultuurhistoriese waarde wat in die Boomstraatmuseum en in die Kruger-woon-huis aanwesig is. 'n Deel daarvan word vir besigtiging uitgestal, meestal in glaskaste, en hulle wek heelwat belangstelling; maar die idee van 'n opelugmuseum is om veel verder te gaan as die tradisionele historiese museum. Dit streef daarna om 'n hele reeks geboue daar te stel wat met die verloop van tyd met die wordingsgeskiedenis van een of ander volk assosieer geword het. Elkeen van die geboue verteenwoordig 'n tydperk, 'n gebeurtenis of 'n geestesrigting wat deur die nageslag as tipies of om 'n ander rede as belangrik beskou word. Daarin of daar rondom word gebruiksvoorwerpe geplaas wat daarby pas: meubels uit die tyd, kledingstukke, gereedskap, 'n musiekinstrument, 'n vervoermiddel, 'n medisynetrommeltjie, 'n skoolboek, 'n wapen van die kryg of die jag, 'n speelding miskien. Daar mag verrys 'n ou meul, 'n ou bruggie, 'n hartbeeshuisie, 'n ou kerkie, 'n boerewoning met opstal, tesame met die bybehore, of ook wel slegs 'n deel van die gebou of die werf: 'n gewel, 'n koepel, 'n poort, 'n wynkelder, 'n smidswinkel, 'n bakkiespomp, 'n bakoond, 'n kalkputs, 'n deftige slaweklok, 'n looikuil, 'n breipaal.

Vir so 'n aantal geboue is 'n geskikte terrein nodig. Daar moet ruimte tussen die eenhede wees vir latere toevoegings wat in die opset tuis hoort.

Die Stadsraad van Pretoria is meer as gewillig om met die Genootskap saam te werk. Hulle het 'n stuk grond van etlike morge vir die beoogde doel afgestaan en daarnaas nog 'n stuk beskikbaar gehou vir eventuele uitbreiding. Die eenaar van die oudste woonhuis in Pretoria het reeds die gebou aan die Genootskap geskenk, en die Meesterbouersvereniging van die stad het onderneem om dit op eie koste te verwyder en op die voorgestelde terrein langs die Maria van Riebeecklaan op die Delmaspad, weer op te rig.

Ander geboue sal volg. Hulle sal uit verskeie dele nie alleen van Transvaal nie, maar van die res van Suidelike Afrika en mettertyd van die

buiteland afkomstig wees — geboue uit Nederland, Frankryk, Duitsland, Engeland en ander lande van ons herkoms. Die voorgeskiedenis wat op ons bodem afgespeel is, sal deur middel van Hottentot- en Bantoe-krale, 'n Boesmangrot, 'n voor-historiese goudmyn, 'n vesting en waterwerke, voorgestel word. Op die terrein is juis 'n geskikte koppie waar die woon- en werkplekke van die oudste bekende en minder bekende inwoners van ons land aangebring kan word. Die nywerhede van die blanke bevolking, veral die plattelandse en die huisnywerhede vircers, sal aandag ontvang.

Verskeie ryk Amerikaners het in die verlede hul voorvaderlike woonhuise vanuit Wes-Europa oor die oseaan laat vervoer en by hul nuwe tuistes laat oprig. Henry Ford het naby Chicago 'n outydse Engelse dorpie laat oprig. Ons het daar in een van sy 17de-eeuse perde taxis rondgery. Ook het ons die boutrant en die interieure van die wonings besigtig. Buitekant Oslo het ons 'n ou Noorse houtkerk besoek wat uit die binneland afkomstig was; en ons het op 'n ou Viking-skip rondgestap, en 'n onderaardse verblyf van 'n oertydse grottefamilie in Kopenhagen besoek. Die Nederlandse Opelugmuseum by Arnhem het reeds 'n paar dosyn geboue wat besoek kan word. Dit beslaan, terloops gesê, 33 hektare (ongeveer 35 morge), en die mense beskou dit as glad te klein.

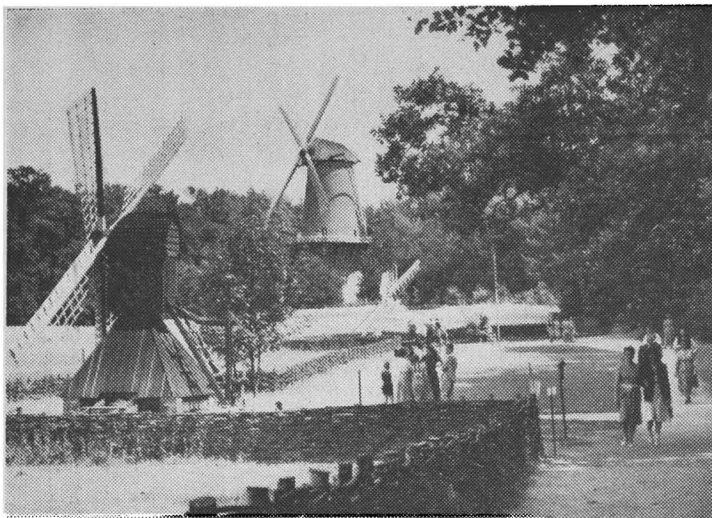
Die ontwikkelde mens soek orals om sy verband met die verlede te vind en te verstaan. Naas die inboorling het Geus en Hugenoot, Duitse Kompanjiedenaar of Krim-legioenaris, en Britse Setlaar hul deel bygedra tot die ontwikkeling van ons land. Dit sal die funksie van die Opelugmuseum te Pretoria wees om die leefwyse van elkeen getrou te belig en die grondslae van ons geskiedenis in waarderende herinnering te bring, en wel op so 'n wyse dat die belangstelling geprikkel en die hartsnare geraak word.

Waarom te Pretoria?

In die eerste instansie omdat Pretoria die volvoering is — meer as die ander Voortrekkerstede — van die sentrale feit van die Suid-Afrikaanse geskiedenis, n.l. die Groot Trek. In die tweede plek omdat dit as belangrike sentrum en as administratiewe hoofstad besonder veel besoekers lok. In die derde plek omdat dit letterlik en figuurlik gesproke langs die groot-pad na die Noorde lê. En vierdens, omdat dit 'n groep persone huisves wat met insig en ywer die saak aangepak het en besig is om dit deur te voer.

Aan die gewildheid van die opelug-museums oorsee kan nie getwyfel word nie. Hulle word iedere jaar deur tienduizende toeriste besigtig. Verlede jaar is die een te Arnhem deur ruim 41,000 leerlinge van allerlei onderwys-inrigtinge in Nederland alleen besoek. Hieruit blyk die groot populariteit van die museum by die onderwys . . . en tereg! Die jongmense vind daar talryke aanknopingspunte met die werk op skool, universiteit en tegniese instituut.

Dit is dan ook met dankbaarheid dat vermeld kan word dat ons Department van Onderwys, Kuns en Wetenskap onder 'n wakkere besef verkeer van die groot waarde van die voorgestelde opelugmuseum, met sy

Opelugmuseum

Arnhem

Nederland

Tipiese meulens wat vir die nageslag gered is

Ophaalbrug en Zaanse buurt

roerende en onroerende kultuurgoedere, by die vorming van die jeug in die algemeen en by name by die aanskoulike onderwys. Die voorneme is dat die Departement tesame met die Stadsraad van Pretoria, die Genootskap Oud-Pretoria en ander openbare liggame, binnekort 'n permanente Bestuur vir die beheer van die Museum sal saamstel.

Daar sal inderdaad in die loop van die volgende paar jaar interessante eenhede op die terrein verrys. Dit sal lank neem om die inrigting te voltooi. In sekere sin sal dit nooit heeltemal kompleet wees nie, altans nie gedurende die volgende paar eeue nie, want iedere geslag sal wil toevoeg of wegneem volgens eie oordeel, volgens die belangstelling van sy tyd, en na gelang van die wassende rykdom van **hulle** verlede wat vir ons nog in die toekoms lê. Dit pak egter vandag die verbeelding en die daadlus van iedereen dat ons hier besig is met 'n kultuurdaad as samewerkers en bondgenote van verre nageslagte.

Iedere leser word dus uitgenooi om van nou af belang te stel in die idee van 'n opelugmuseum vir Suid-Afrika.

— G. W. EYBERS.

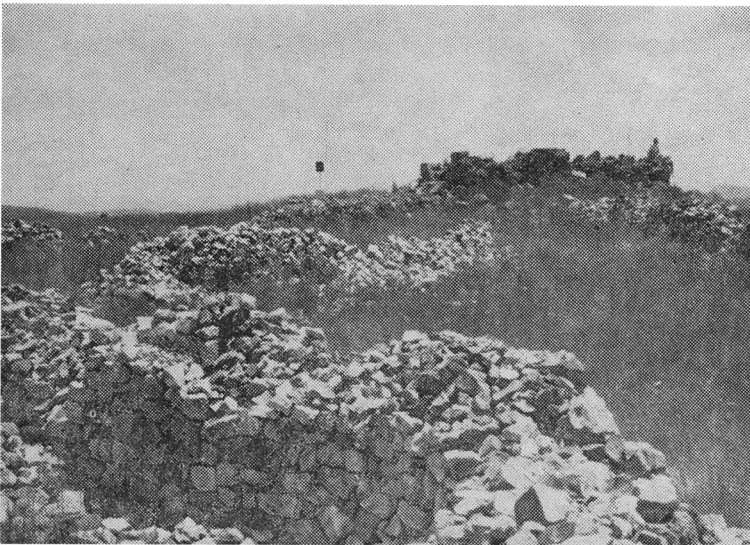

Foto: Dr. A. Meyer
Versterkingswerke uit die Tweede Vryheidsoorlog by Kwagga-poort, wes van Pretoria

Forte en Verskansings

OM PRETORIA

● DIE TYDPERK VOOR 1877

IN die eeu van sy bestaan is daar meer voorbereidings vir verdediging getref as wat daar werklik in en om Pretoria geveg is. Spore hiervan is nog duidelik te sien in die vorm van bouvalle van forte, blokhuse of slegs verskansings. Dit loon die moeite om hierdie ou murasies weer op te soek en 'n beeld te probeer vorm van die gees van die tyd waarin hulle ontstaan het.

Die oudste hiervan dateer uit die jare 1880—1881, tydens die sogenaamde beleg van Pretoria. Of daar nog ouer as dié was, val moeilik om te sê. Waarskynlik nie. In die eerste vyf-en-twintig jaar van sy bestaan was Pretoria blykbaar nooit so ernstig bedreig dat dit nodig was om werklik versterkingswerke aan te lê nie. Tydens die burgeronluste van 1864 het die Schoemanparty weliswaar 'n kanon op die hoek van Stef. Schoeman se huis, in Klein Schoemansdal, waar die Dieretuin vandag is, opgestel, maar van 'n werklike verdediging van hierdie punt het nooit iets gekom nie. Trouens, Schoeman het later gevlug en die kanon in die steek gelaat, waar dit agter die huis inderhaas in 'n moddergat weggesteek is en later deur die teenparty gevind is.

Die onluste het gekom en gegaan en Pretoria kon sy rustige bestaan

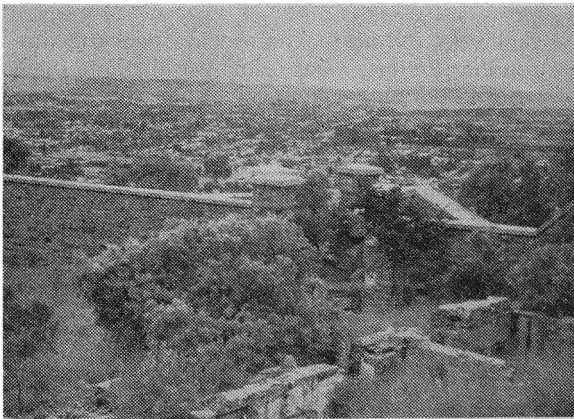

Foto: Dr. A. Meyer

'n Gesig van Wonderboomfort op die stad

voortsit — sonder dat dit nodig was om spesiale aandag aan die verdediging van hierdie dorp aan die Apiesrivier te skenk.

Naturelle-onluste was gewoonlik ver van die stad verwyder, al het dit dan ook die stigting van die *Rifle Corps* in 1868 ten gevolge gehad. Hierdie korps, met Stef. Schoeman as

kommandant, is deur die inwoners met die oog op die verdediging van die stad, gevorm. Oefeninge is op Markplein (Kerkplein) gehou. 'n Werklike doeltreffende en langdurige bestaan het die korps nie gehad nie, blykbaar ook omdat daar geen werklike behoefte aan was nie.

Gedurende die tydperk van president Burgers het die Suid-Afrikaanse Republiek meer in die Britse imperiale politiek gemengd geraak en van-

selfsprekend word nou meer aandag aan die ewentuele verdediging van stad en staat geskenk. Burgers stig die Staatsartillerie; 'n aantal kanonne word in die buiteland bestel; 'n Duitse offisier, kaptein Riedl, word in diens geneem om rekrute tot artillerriste op te lei. President Burgers was die eerste om die oprigting van 'n fort of „wapenhuis” ter sprake te bring.

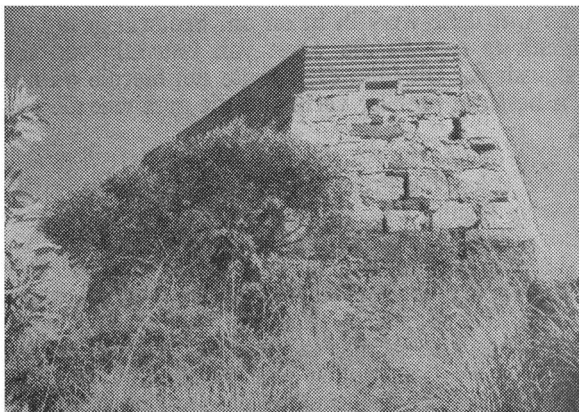

Foto: Dr. Meyer

Die Fort op Strubenkop

In een van sy toesprake het hy die toekomsbeeld opgehang van 'n fort op een van die koppe rondom Pretoria waar seuns van die land opgelei kan word as artillerriste. Watter kop hy in gedagte gehad het, is nie duidelik nie. Daar het ewenwel op daardie stadium niks van die plan gekom nie. Die „Batterij Dingaan” soos die eerste artillerriste-eenheid genoem is, is gehuisves op wat later bekend was as die kommissariaatplein. Dit was ongeveer op die hoek van die teenswoordige Paleisstraat en Vermeulenstraat geleë, agter die huidige poskantoor. Daar het 'n aantal groot wilgerbome gestaan wat welkom skadu aan die rekrute verleen het, soos ou foto's nog toon. Hoewel sentraal geleë was dit seker nie 'n strategiese punt vir die verdediging van die stad nie. So is dit ook nie bedoel nie. Die artillerriste was 'n bewegende eenheid vir die verdediging van die staat en nie juis van die stad nie.

Toe Shepstone op sy eie listige wyse die Staat in 1877 ingepalm het, het die geskut van ons eerste staatsartillerriste sonder slag of stoot in sy hande oorgegaan.

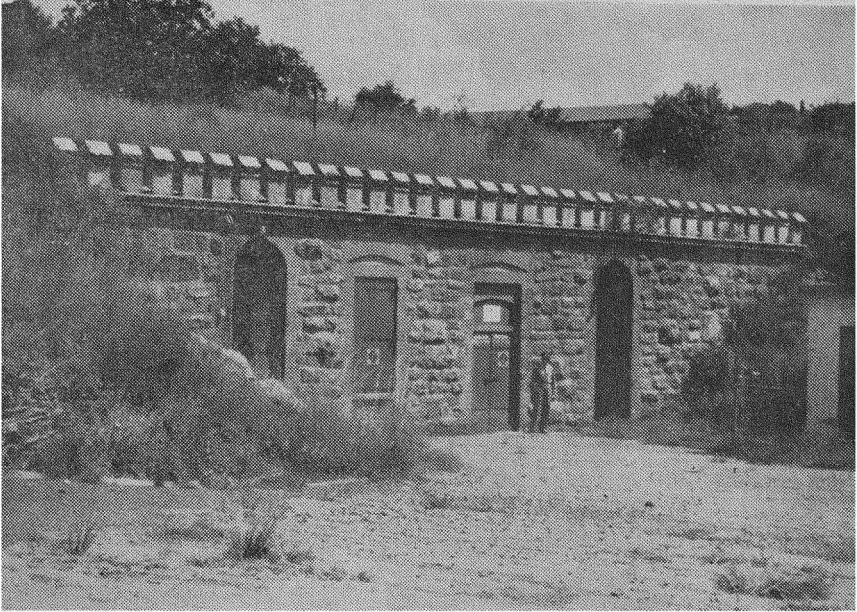

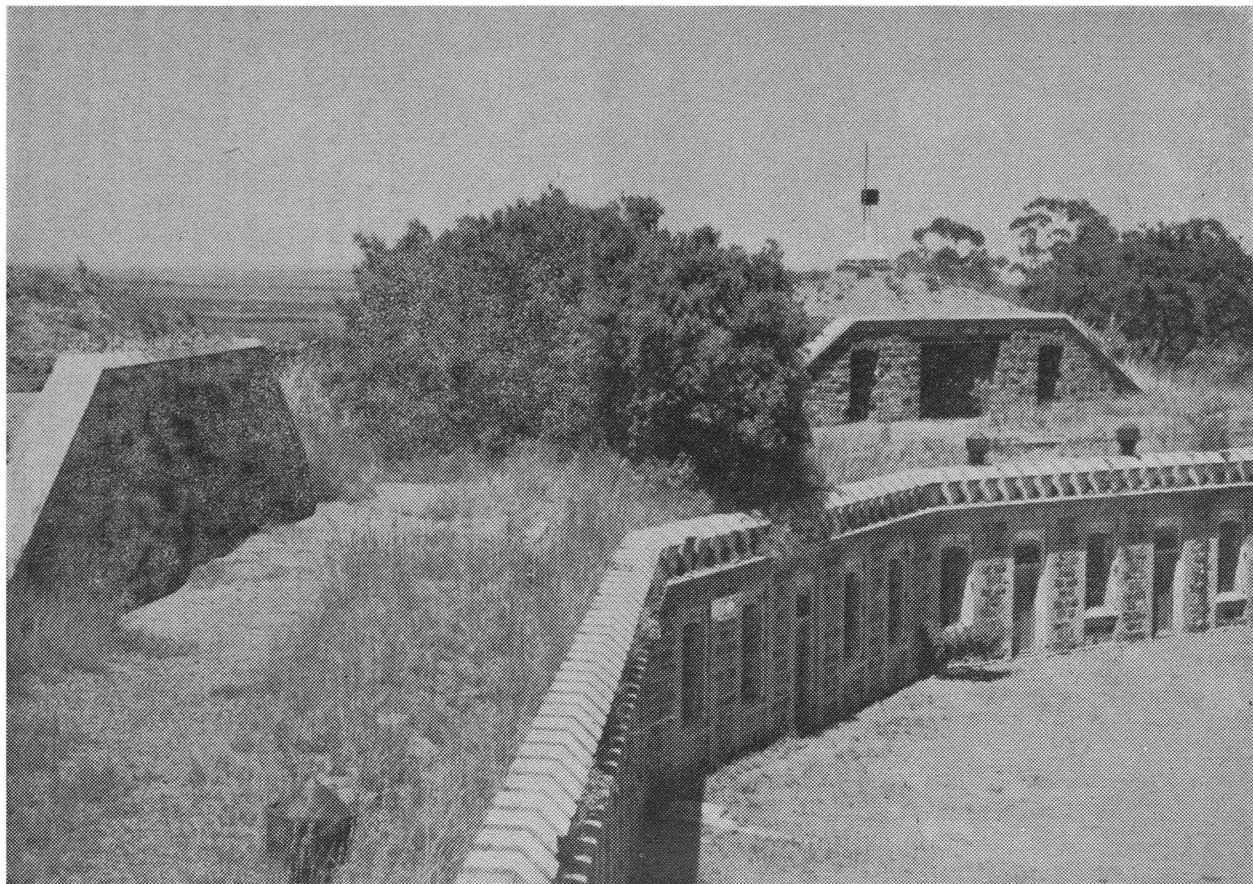
Foto: Dr. A. Meyer
Ou Republikeinse amunisie-magasyn, ook genoem die „Groen Magasyn”

● DIE EERSTE ANNEKSASIE

GEDURENDE die Britse bewind het Pretoria nogal die karakter van 'n garnisoenstad gehad. Hier was deurentyd regimente Britse troepe gestasioneer. Die militêre kamp waar die eerste kasernes en soldatekwartiere ontstaan het, was blykbaar geleë op die terrein waar later die militêre hoofkwartier en die Staatsartillerie sou gevestig word.

Die groeiende ontevredenheid onder die Transvaalse bevolking moes die Britse owerhede seker al laat dink het aan die beveiliging van die hoofstad. Maar dit was eers na die uitbreek van die oorlog en veral na die katastrofe van Bronkhorstspuit dat inderhaas en byna paniekbevangewerk is aan die verdediging van Pretoria. Die stad word beleër deur kommandant H. Schoeman met eers drie en later ses burgerlaers wat op verskillende punte daar omheen gevestig was. Die Britse troepe sowel as die burgerbevolking in die stad word afgesluit van die buitewêreld.

Aanvanklik was die plan om rondom Kerkplein verskansingswalke op te werp, met die kerk self as 'n soort fort. Daar is in werklikheid al

KLAPPERKOP-FORT

gegrawe en sommige geboue is met sandsakke versterk. Maar van die plan is baie gou afgesien. In plek daarvan word die ganse burger- en militêre bevolking saamgehoek in 'n paar versterkte laers — op die terrein agter die teenswoordige stadhuis waar die tronkterrein destyds was en die Loreto-klooster tans nog is.

Hierna het die eerste forte ter verdediging van die laers en die stad verrys. Min of meer waar Paul Kruger- en Jacob Maréstraat vandag staan het Fort Royal verrys. Dit was destyds op die rand van die stad langs die hoofweg na Heidelberg en Potchefstroom. Maar veral kon dit die Middelburgweg bewaak; na die ooste was die terrein nog oop en onbeboud.

Aan die teenswoordige Bosmanstraat was die „Convent Redoubt” ter verdediging van die laer aan hierdie kant.

Dan is veral gedink aan die verdediging vanuit die suide. Weerskante van die poort waardeur die pad na Heidelberg en Potchefstroom gegaan het is forte gebou: Fort Tullichiwan, so genoem na die landgoed van die skoonvader van Kol. Gildea, die garnisoen-bevelvoerder, op die heuwel agter die teenswoordige spoorwegstasie, en Fort Commeline, so genoem na die offisier wat dit opgerig het en ook in bevel daarvan was, op die teenswoordige Magasynheuwel. Dan was daar nog, waarskynlik 'n kleiner fort, op die Daspoorthewel, ongeveer waar Eloffsdeurgrawing vandag is.

Hoe doeltreffend die forte was, val moeilik om te sê. Hulle is nooit aangeval nie. Volgens foto's moes hulle maar inderhaas gebou gewees het, gestapelde klipmure met sandsakke daarop waar skietgate in aangebring is. Of daar nog iets van die forte oor is? Na die oorlog het die Britse owerhede opdrag gegee dat hulle vernietig word. Van Fort Royal en die Convent Redoubt is natuurlik niks meer te sien nie. Stadsuitbreiding het lankal alle tekens daarvan uitgewis. Op genoemde heuwels vind mens egter nog klip-hope van vroeëre bouwerke, maar of dit van die forte was en of dit juis op daardie punte bestaan het, val moeilik om te sê. 'n Mens sal dit egter graag wil bestempel as die oudste militêre gedenkwaardighede van ons stad.

● 1881 — 1902

DIE vrede het gekom; die onafhanklikheid is herstel; die militêre bouwerke van die Britte het verval. Slegs die kaserne is behou waar later die staatsartillerie gehuisves is en waar in die jare negentig 'n pragtige nuwe kaserne vir 400 artilleriste gebou is, wat vandag nog deel van die geboue van die militêre hoofkwartier vorm. Ook is in die jare negentig 'n meer doeltreffende ammunisie-magasyn teen die helling van die heuwel ingegrawe en met beton uitgebou. Dit is die sogenaamde „Groen Magasyn” wat vandag nog in gebruik is.

Soos bekend was dit veral die Jameson-inval wat aanleiding gegee het tot die bou van die vier groot Republikeinse forte. Na 'n eerste ondersoek deur 'n benoemde komitee is besluit op sewe forte op die volgende punte: Skanskop, Kwaggaspoort, Daspoortrand, Magaliesberg-Wes, Wonder-

boomsport en Derdepoort en Strubenskap. Ten slotte egter is slegs op vier besluit. Die oprigting van drie daarvan, die op Klapperkop, Skanskop en Wonderboomkop, is aan die Duitse firma Krupp opgedra en toon dan ook 'n merkwaardige ooreenkoms. Eersgenoemde twee verkeer tans nog in 'n goeie toestand en is albei tot nasionale monumente verklaar. Die by Wonderboom is egter erg verwaarloos. Die groot staaldeure is blykbaar op een of ander tyd met ontploffingstof uit die klipmure losgeskiet. Daarna kon die Vandaal hulle blykbaar nie vervoer nie, want hulle lê nog daar.

Die vierde fort, Wesfort op Daspoortrand, bokant die Melaatse gestig, is deur die Franse firma Le Creusot gebou. Dit wyk wat voorkoms betref aansienlik af van die orige drie en is ook groter. Dis ook luukser gebou. Van die gewelfde ingangsport met die leuse *Eendragt Maak Magt* is nog iets te sien. Verder kom daar ondergrondse gange vir die aanvoer van ammunisie en verbinding tussen die verskillende lokale in voor. Ongelukkig is dit die fort wat die meeste verwaarloos is. Die dakke van die verskillende kamers is almal ingeval, die gange en die ingangsport grotendeels toegespoel. Dis jammer dat Pretoria hierdie monument uit die verlede vergeet het.

Dit is hier nie te doen om na te gaan hoe die forte bewapen en beman was nie. Soos bekend is die forte ten slotte glad nie ter verdediging van die stad gebruik nie, hoewel dit die aanrukkende Britse magte in Junie 1900 met ontsag vervul het. Die kanonne was reeds voor die tyd verwyder en in elke fort was slegs een artilleris aanwesig om dit aan die vyand oor te lewer.

Gedurende die res van die oorlog het die Engelse 'n hele aantal blokhuse en kleiner versterkingswerk om die stad aangelê. Die meeste hiervan kom slegs nog op ou kaarte voor of is niks meer as kliphope nie.

Op die Magaliesbergreeks, op die tweede kop wes van Wonderboomport, ook Cable Hill genoem, was 'n seinpos. Vandag kan jy jou geen voorstelling van die voorkoms daarvan meer vorm nie, want dit is net 'n kliphoop. Op die hoogste punt van die kop kan nog iets daarvan teen die luglyn gesien word, direk bokant Mountain View.

Op die Meintjeskopbergreeks sowat vyftig tree oos van die Jenkinsrylaan staan nog 'n blokhuis, destyds genoem die Johnston's Redoubt. Dit verkeer nog in 'n redelike toestand en is verteenwoordigend van die talryke blokhuse wat gedurende die oorlog oor die lengte en breedte van ons land opgerig is.

Dan was daar 'n taamlik uitgebreide fort op Strubenskap, die Eastern Redoubt, wat Pretoria vanuit die ooste moes beskerm. Ten minste twee skiettorings daarvan is nog te onderskei. Volgens ou kaarte het daar ook 'n blokhuis op die koppie agter die Boy's High Skool gestaan, die Howitzer Redoubt, waarvan egter niks oorgebly het nie.

Nog 'n blokhuis het die Johannesburgpad in die omgewing van die teenswoordige Voortrekkerhoogte bewaak. Dit het gelukkig volmaak bewaar gebly en staan op die erf wat tans deur kommodoor Bierman bewoon word, Lyttletonweg 7. Bokant die magasyn, op magasynheuvel het die Britte nog 'n vesting gebou, ongeveer waar Fort Commeline in 1881 moes gestaan het. Dit het grotendeels verdwyn om plek te maak vir 'n water-opgaardam, maar twee ewewydige mure om veilige verbinding met die magasyn onder aan die heuvel te verseker, kan nog gesien word.

Op die rand ten weste van Kwagga-poort kom verskansings van taamlike groot omvang voor. Daar is tekens van 'n blokhuis en kraalvormige mure, blykbaar vir die bewaring van perde en ander soorte vee. Tenslotte moes daar nog 'n verskansing op Daspoortrand net oos van Daspoort gestaan het; en dan nog 'n blokhuis langs die spoor by Eerste Fabrieke.

'n Besondere rol in die geskiedenis het geen een van die militêre bouwerke gespeel nie. Maar hulle is tog stille getuies van bewoë periodes in die verlede van ons stad.

— F. J. DU T. SPIES.

Foto: Dr. A. Meyer

'n Gesig op Wesfort. Die verwaarloosde toestand en die toegespoelde ingangspoort op die agtergrond is duidelik te sien.

Beeldhouwerk van groot waarde gered

BEELDHOUSERK van groot kunshistoriese waarde is op die laaste nippertjie van vernietiging gered. Sewe engelebeeldjies wat van die eerste werke is wat die gevierde beeldhouer Anton van Wouw in Suid-Afrika gemaak het, is byna saam met die ou Standard-bank-gebou op Kerkplein wat nou afgebreek is, tot niet gemaak.

Die tydige optrede van ons voorsitter, dr. W. Punt, het verseker dat die beeldjies aan die Transvaalse Museum geskenk word.

Die beeldjies was bo in die venstergewels van die gebou wat in 1894 voltooi is, aangebring.

Weinig Pretorianers was bewus daarvan dat die beeldjies wat daar hoog in die lug gepryk het gemaak is deur die beeldhouer van die Krugerstandbeeld.

Die bestuurder van die Standardbank was ook onbewus daarvan. Toe dr. Punt hulle daarop attent maak, is onverwyld besluit dat die beeldjies aan die museum vir bewaring geskenk sal word.

“Ons was nie bewus daarvan dat die beeldjies enige kunshistoriese waarde het nie,” het ’n woordvoerder van die bank gesê. „Ons sou tot vandag toe nie juis om gegee het as die mense wat die gebou afgebreek het die beeldjies ’n hou oor die kop gegee het nie.”

Mnr. J. H. Pierneef, die skilder en lewenslange vriend van Van Wouw, het dr. Punt daarop gewys dat die beeldjies deur van Wouw gemaak is en dat dit van die eerste werke is wat hy in die land gemaak het. Die beeldjies is van pleisterwerk. Van Wouw het as stukadoor (’n persoon wat met pleister werk) na Suid-Afrika toe gekom.

Een van die engelebeeldjies waarna in meegaande stuk verwys word

OUD-PRETORIA:

Opelug-Museum word beoog

DIE oprigting van 'n opelugmuseum in Pretoria word deur die Genootskap Oud-Pretoria beoog. Op 22 Junie het verteenwoordigers van die Genootskap 'n komitee van die stadsraad om die aangeleentheid te bespreek, ontmoet. Daar word gehoop dat vanjaar nog finaliteit oor die saak bereik sal word, sodat die opelug-museum as blywende bydrae van die Genootskap Oud-Pretoria tot die stad se eeuefsviering kan dien.

The oldest house in Pretoria. This house was built in 1866 by Bras Perreira. It is the intention of the Association Old Pretoria to re-erect this house near the Fountains Valley where in due course an open air museum will arise.

Die plan vir die oprigting van so 'n opelugmuseum is reeds voorlopig deur die stadsraad goedgekeur. Soos bekend sal die museum op die lang strook grond regs van die Delmaspad naby Fonteine opgerig word. Die stadsraad het dit reeds goedgekeur om die grond vir dié doel af te staan.

Die voorneme is om historiese geboue of replikasies van historiese geboue op die terrein op te rig. Die geboue sal volledig uitgerus word met meubels en ander toebehore uit die periode waaruit hulle dateer. Poppe sal moontlik in die kleredrag van die periode geklee wees en as „bewoners” daarin geplaas word.

Die geboue in die opelug-museum sal op provinsiale grondslag gerangskik word met die argitektuur in kronologiese volgorde. Die replikas sal volledig toegerus wees met buitegeboue en Bantoe woonplekke sodat ook die Bantoe se verlede daarin bewaar sal kan word.

Verskeie mense het reeds hul bereidwilligheid om meubels klere en ander toebehore aan so 'n opelug-museum te skenk, te kenne gegee.

DUIMNAEL SKETSIES :

REGTER JORISSEN

'n **N**EDERLANDER, skerpsinnig en soms weldadiglik bedeel met 'n gepeperde taal. Uiters nasionalisties in die Nederlandse sin, aangedik deur sy onderlegging as 'n uitstaande student van die Romeins-Hollandse reg.

Op die hoek van Andriesstraat en Burolaan waar tans 'n gedeelte van Hamilton se winkel is, en waar Turkstra se Koffiekamer was kort na die 2de Engelse Oorlog, was die Hooggeregshof. In Burolaan was daar so 'n plat rooisteengebou waar daar 2 lokale was wat deur die Staatsgimnasium as klaskamers gebruik is. Een as gewone klaskamer en een as 'n tekenkamer waar meneer Hollanbach ons lyn-tekening geleer het. Die hoofgebou van die Staatsgimnasium was 'n grasdakgebou waar die Stadshuis in Pretoriusstraat is.

As ons van die hoofgebou van die klaskamers in Burolaan loop, het ons dikwels by die Hooggeregshof ingeloer en as daar 'n saak aan

die gang is het ons vir 'n wyle vertoef om na die juridiese wysheid van die here regters en advokate te luister.

Advokaat Jan Wessels, later Sir John Wessels, was in die negentiger jare 'n jong advokaat. Hy het sy studies in Engeland voltooi. Op 'n keer het hy en Regter Jorissen 'n vingerdraai oor een of ander wetspunt gehad en ongeveer die volgende redetwis het plaas gevind.

„Ga u zitten Meneer Wessels. Wy verskillen en ek moet u zeggen dat die Engelse juridiese beskouwingen over de onderhawige kwestie my niet bewegen kan want de Engelsen weten hiervan niets.”

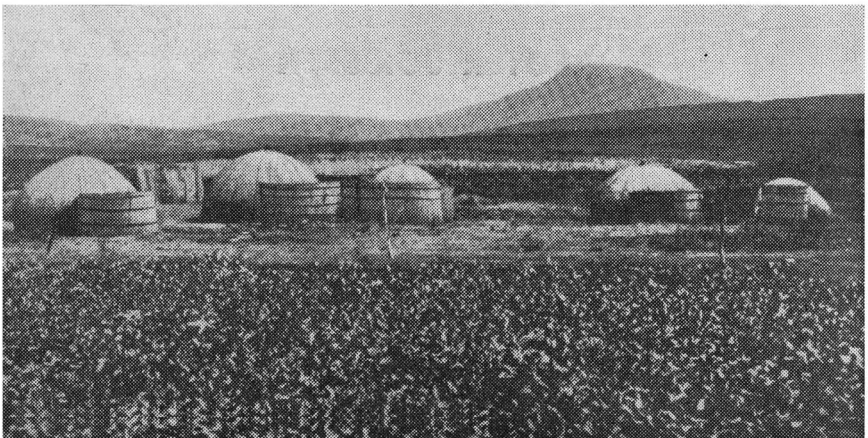
Advokaat Wessels het dadelik gaan sit maar was die volgende oomblik weer op die been.

„Ik heb u immers gezegd om te gaan zitten en u staat nog.”

„Nee Edelagbare, ek het gesit maar ek staan al weer.”

So het ons in die Hooggeregshof na 'n Advokaat Coster, wel ter tale en fyn edelman; die forse persoonlikheid van 'n Advokaat Lohman wat ietwat bombasties sy beskouinge aan die hof voorgelê het; die glimlaggende en skerpsinnige Advokaat Ewald Esselen wat op 'n baie taktvolle manier die getuie van sy teenstander se vertrouwe kon win en dan al met eens op hom neersak om hom op 'n teenstrydigheid in sy eie getuienis te wys; 'n Jim Leonard wat met forse beskeidenheid sy punte kon stel, geluister. Dit was vir ons jongklomp 'n geweldige aansporing om na die manne te luister. Verskeie het dan ook Advokate geword soos Eddie Bok, nou 'n afgetrede Regter, regter Gey van Pittius, Koos Smit, gewese administrateur van Transvaal en tans prokureur op Piet Retief. Die oorlog het baie aspirante op ander koerse en ander oorde gestuur.

— Oom HANSIE KLEYNHANS.

“Typical South Africa” Native Kraal and Amajuba Hill

(Photo taken about 50 years ago)

De Gemeenteraad van Oudorp in vergadering bijeen op Donderdag 4 Augustus 1955.

Genootskap Oud-Pretoria

(Gestig 22 Maart 1948)

Association Old Pretoria

(Founded 22 March, 1948)

Ons doel: Om te waak oor die geskiedenis van ons stad en distrik.

Our aim: To preserve the past for the future of our city and district.

BESTUUR:

EXECUTIVE COMMITTEE:

Ere-President — THE MAYOR OF PRETORIA — *Honorary President.*

DIE BURGEMEESTER VAN PRETORIA.

Vorsitter — Dr. W. PUNT — *Chairman.*

Ondervoorsitter — Mnr./Mr. H. A. DE LOOR — *Vice-Chairman*

Sekretaris — Dr. F. J. DU TOIT SPIES — *Secretary.*

Penningmeester — Mnr./Mr. G. RISSIK — *Treasurer.*

Argivaris — Mnr./Mr. J. PRELLER — *Archivist.*

Redakteur — Dr. T. S. VAN ROOYEN — *Editor.*

Lede — Mej./Miss J. H. DAVIES — *Members.*

Dr. R. PEACOCK.

Dr. G. W. EYBERS.

Mnr./Mr. H. M. REX.

Dr. V. FITZSIMONS.

Verteenwoordiger van die Stadsraad/Representative of the City Council:

Raadslid/Councillor W. J. SEYMORE.

Contributions may be sent to the Editor, P.O. Box 1422,/Bydraes moet gestuur word aan die Redakteur, Posbus 1422.